

Київський університет імені Бориса Грінченка

ЧЕРКАШИНА ТЕТЯНА ЮРІЇВНА

УДК 821.161.2 – 94.09 «19» (043.3)

**УКРАЇНСЬКА МЕМУАРНО-АВТОБІОГРАФІЧНА ПРОЗА XX СТ.:
ЖАНРОВА, СТРУКТУРНА ТА ІДЕЙНО-ХУДОЖНЯ ЕВОЛЮЦІЯ**

10.01.01 – українська література

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філологічних наук

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка».

Науковий консультант: доктор філологічних наук, професор
Галич Олександр Андрійович,
ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»,
завідувач кафедри теорії літератури та компаративістики.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Ткачук Микола Платонович,
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка,
завідувач кафедри теорії і методики української та світової літератури;

доктор філологічних наук, професор
Кузьменко Володимир Іванович,
Гуманітарний інститут Київського університету імені Бориса Грінченка,
професор кафедри української літератури,
компаративістики та соціальних комунікацій;

доктор філологічних наук, професор
Мазоха Галина Степанівна,
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»,
завідувач кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання.

Захист відбудеться «18» червня 2015 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.133.03 Київського університету імені Бориса Грінченка (04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка (04212, м. Київ, вул. Маршала Тимошенка, 13-Б).

Автореферат розіслано «16» травня 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. В. Кудряшова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Українська мемуарно-автобіографічна література має давні традиції, витоки яких сягають часів Київської Русі. За довгий час свого існування вона пройшла складний еволюційний шлях, позначений поступовою трансформацією жанрової системи, ускладненням структурної організації спогадових творів, зміною ідейно-художніх домінант. Вона є представленою значним корпусом текстів, різних за родом, жанром, стилем, обсягом, ступенем правдивості, художньої й фактографічної вартості, проте досі цей цікавий та самобутній різновид художньо-документального письма залишається фрагментарно осмисленим.

Теоретичні підвалини вивчення спогадової літератури було закладено працями М. Бахтіна, Т. Гавриліва, О. Галича, Ф. Гаспаріні, Л. Гінзбург, Ф. Лежена, Г. Мережинської, Т. Симонової та ін. Увагу було звернено на поетику мемуарних, автобіографічних і мемуарно-автобіографічних творів, на проблеми співвідношення особистісного й документального, суб'єктного та об'єктного, фактуального й фікційного в мемуарних і автобіографічних творах. Однак до цього часу не існує спеціальних літературознавчих робіт, у яких було б комплексно проаналізовано українську мемуарно-автобіографічну прозу, її жанрову парадигму й структурну організацію творів.

Проблемою лишається не унормованість української термінологічної бази відносно документальної літератури, унаслідок чого йде недоречне вживання термінів і понять, має місце термінологічна плутанина.

Спорадичним є вивчення історії розвитку української мемуарної, зокрема й мемуарно-автобіографічної, літератури. Окремим етапам еволюційного розвитку українського спогадового письма присвячено наукові праці Т. Гажі (українська літературна мемуаристика другої половини XX ст.), О. Галича (українська літературна мемуаристика XX – початку XXI ст.), Н. Колошук (українська табірна проза XX ст.), Г. Маслюченко (художні мемуари й автобіографічна повість 90-х років XX ст.), В. Пустовіт (українська мемуаристика XIX ст.), С. Сіверської (автобіографічна проза кінця XX – початку XXI ст.), О. Скаріної (українська мемуаристика кінця XX – початку XXI ст.). Регіонально маркованим є дослідження М. Федунь, яка звернулася до комплексного вивчення мемуарної літератури Галичини кінця XIX – першої половини XX ст. Окремі літературознавчі студії присвячено системному аналізу мемуарного спадку У. Самчука (А. Цяпа, М. Цехмейструк), Д. Гуменної (В. Родигіна), Н. Суровцової (Л. Якименко), Г. Костюка (Н. Сопельник). Проте все ще потребує наукового осмислення еволюція української мемуарно-автобіографічної прози від зародження спогадової традиції до наших днів, протягом окремих етапів свого розвитку, зокрема у XX ст. Складність дослідження полягає в тому, що частину українських мемуарно-автобіографічних текстів XX ст. було вилучено з літературного обігу, чимало текстів залишаються неопублікованими й зберігаються в державних і приватних архівах, окремі спогадові

твори, що вийшли друком невеликими накладками протягом минулого століття (як в Україні, так і закордоном), досі є невідомими широкому загалу.

А отже, системно-аналітична розробка теми дослідження: **«Українська мемуарно-автобіографічна проза ХХ ст.: жанрова, структурна та ідейно-художня еволюція»**, дасть змогу відтворити більш повну картину розвитку української літератури протягом минулого століття.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах комплексної теми кафедри теорії літератури та компаративістики ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» «Документалістика початку ХХІ ст.: проблеми теорії та історії» (номер державної реєстрації 0113U001780). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (протокол № 10 від 30 квітня 2010 р.) та на засіданні бюро Наукової ради НАН України з проблеми «Класична спадщина та сучасна художня література» (протокол № 4 від 22 червня 2010 р.).

Мета дослідження полягає в тому, щоб комплексно проаналізувати українську мемуарно-автобіографічну прозу ХХ століття з урахуванням її жанрової, структурної та ідейно-художньої еволюції.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- 1) виявити типологічні ознаки мемуарної, автобіографічної й мемуарно-автобіографічної прози;
- 2) уточнити кореляцію термінів «мемуари», «автобіографія», «мемуарно-автобіографічна проза», «мемуаристика», «документалістика»;
- 3) визначити співвіднесення мемуарно-автобіографічної прози та видів словесної творчості;
- 4) виокремити провідні жанри мемуарно-автобіографічного письма;
- 5) простежити розвиток українських мемуарно-автобіографічних жанрів, жанрових різновидів і жанрових модифікацій протягом ХХ століття;
- 6) дослідити структурні особливості українських мемуарно-автобіографічних творів ХХ століття;
- 7) вибудувати еволюцію українського мемуарно-автобіографічного письма в діахронічному аспекті;
- 8) окреслити трансформаційні зміни основних ідейно-художніх домінант української мемуарно-автобіографічної прози ХХ століття.

Об'єктом дослідження є українська мемуарно-автобіографічна проза ХХ століття, а також також українські спогадові твори ХІІ – ХІХ і початку ХХІ ст. Для цього дослідження обиралися найтиповіші й найрепрезентативніші для окресленої проблематики твори.

Предмет дослідження – жанрова, структурна та ідейно-художня еволюція української мемуарно-автобіографічної прози ХХ століття.

Методи дослідження. У роботі використано загальнонаукові методи аналізу, синтезу, систематизації й узагальнення матеріалу, що дало змогу здійснити обробку літературних і літературно-критичних джерел, залучених до комплексного аналізу.

Застосування *структурного* методу допомогло дослідити мемуарно-автобіографічну прозу як цілісну систему, елементи якої тісно взаємопов'язані між собою. При виявленні типологічних ознак мемуарно-автобіографічної прози, вивченні її жанрової системи та структурних особливостей, співвіднесенні термінів, що використовуються для опису документалістики й мемуаристики, визначенні місця мемуарно-автобіографічної прози в ієрархії документальної та художньої літератури задіяний *структурно-типологічний* метод. Для висвітлення наративних особливостей мемуарно-автобіографічної прози залучено практику *наратологічного аналізу* текстів. При вибудовуванні еволюції української мемуарно-автобіографічної прози в діахронічному аспекті залучено *прийом хронологізації*. Порівняти мемуарно-автобіографічні твори різних історико-літературних періодів і різних авторів одного періоду для виокремлення спільних типологічних рис та віднайдення специфічного, що вирізняло їх на тлі подібних явищ, розглянути мемуарно-автобіографічну спадщину українських спогадовців у тісному зв'язку з сучасною їм епохою допомогли *порівняльно-історичний, порівняльно-типологічний, культурно-історичний* та *соціологічні* методи. У рамках *біографічного* методу вивчалися властивості мемуарно-автобіографічної прози в тісному взаємозв'язку з біографією мемуаристів та автобіографів. Для аналізу еволюційних змін авторського світогляду, психоемоційних станів, що знаходили своє відображення в мемуарно-автобіографічних творах, залучено *психологічні* методи, зокрема інтроспективний.

Теоретико-методологічну базу дослідження склали праці українських і зарубіжних науковців з проблем історії та теорії документальної й художньої літератури.

Специфіку документального письма окреслено із залученням робіт О. Галича, Л. Гінзбург, О. Местергазі, Л.-Р. Рут та ін. науковців.

Виокремлення типологічних рис, структурних і композиційних особливостей, наративних властивостей мемуарно-автобіографічних творів здійснено з урахуванням теоретичних напрацювань М. Бахтіна, Т. Гавриліва, Т. Гажі, О. Галича, Ф. Гаспаріні, Л. Гінзбург, Ж.-Л. Жаннеля, А. Златара, П.-Ж. Ікіна, Н. Констенчик, М. Коцюбинської, Ф. Лежена, Г. Маслюченко, С. Машинського, Г. Мережинської, Ж.-Ф. Міро, Н. Ніколіної, Д.-Ж. Попкіна, В. Саєнко, Т. Симонової, М. Ткачука, М. Чермінської, І. Шайтанова, Ф. Шарбонно, А. Урбана, М. Федунь, І. Янської та ін.

Для розгляду жанрової теорії української мемуарно-автобіографічної прози ХХ століття долучено наукові студії Н. Бернадської, Ф. Білецького, Т. Бовсунівської, О. Болдиревої, О. Бровко, М. Васьківа, Т. Гавриліва, О. Галича, Ф. Гаспаріні, Д. Затонського, Л. Караєвої, Н. Копистянської, Ф. Лежена, Д. Лихачова, Ж.-Ф. Міро, М. Ткачука та ін.

При висвітленні питання історичного та ідейно-художнього розвитку української мемуарно-автобіографічної прози використано праці П. Білоуса, Ю. Зарецького, П. Зумтора, О. Конявської, Ф. Лежена, Д. Лихачова, Л. Луз, О. Субтельного, Вал. Шевчука (мемуарно-автобіографічна література ХІІ–ХVІІІ століть); В. Пустовіт (мемуаристика ХІХ століття); О. Галича (мемуаристика ХХ – початку ХХІ століть); Л. Винара, Р. Мовчан, С. Павличко (автобіографічна

література 1920-х років); М. Федунь (західноукраїнська мемуаристика першої половини ХХ століття); В. Дмитренко, В. Дончика, М. Жулинського, Р. Корогодського, В. Саєнко, М. Ткачука, В. Хархун (мемуарно-автобіографічна проза радянської доби); Т. Гажі (мемуаристика другої половини ХХ століття); І. Голубовської, В. Родигіної, Н. Сопельник, А. Цяпи (еміграційна мемуаристика); В. Агеєвої, Т. Гундорової, Г. Маслюченко, Л. Таран, С. Філоненко (мемуарна й автобіографічна проза кінця ХХ – початку ХХІ століть).

Комплексний підхід до аналізованої проблематики зумовив звернення до праць літературознавчого, філософського, культурологічного, історичного, мовознавчого, психоаналітичного й психотерапевтичного спрямування – Р. Барта, М. Бахтіна, В. Безрогова, Ж. Бодріяра, М. Бютора, О. Голубевої, І. Голубович, Ж. Гюсдорфа, Ж. Дерріди, Ж. Женетта, Ю. Зарецького, Ф. Ліоне, С. Михиди, Н. Ніколіної, Д. Олні, В. Подороги, С. Сміт, М. Фуко, С. Хюнт.

Наукова новизна одержаних результатів роботи полягає в тому, що *вперше* в українському літературознавстві виконано комплексне, системне дослідження еволюції української мемуарно-автобіографічної прози протягом ХХ століття; виокремлено основні історико-літературні й структурно-типологічні різновиди українських мемуарно-автобіографічних творів досліджуваного періоду; залучено до аналізу еміграційну мемуарно-автобіографічну прозу як специфічний феномен українського спогадового письма; уведено до наукового обігу окремі маловідомі українські мемуарно-автобіографічні твори; окреслено генологічну парадигму української мемуарно-автобіографічної прози ХХ ст.; конкретизовано генологічні риси автобіографічного нарису, автобіографічної повісті як жанрів мемуарно-автобіографічної прози; простежено трансформаційні зміни на структурному й наративному рівнях української автобіографії, мемуарів, автобіографічного нарису, автобіографічної повісті й автофікційного роману ХХ ст.; *уточнено* кореляцію термінів «мемуари», «автобіографія», «мемуарно-автобіографічна проза», «мемуаристика», «документалістика»; генологічні риси автобіографії, мемуарів, автофікційного роману як жанрів мемуарно-автобіографічної прози; удосконалено класифікацію документальної та мемуарної літератури за видами, підвидами й жанрами; *набуло подальшого розвитку* осмислення специфічних рис документальної, мемуарної, автобіографічної й мемуарно-автобіографічної прози.

Практичне значення одержаних результатів. Результати роботи можуть бути використані в дослідженнях з історії української літератури, теорії літератури, при підготовці лекцій, курсових, бакалаврських і магістерських робіт, читанні спецкурсів і спецсеминарів, присвячених проблемам документального й мемуарного письма, написанні підручників, посібників, монографій.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації оприлюднено на наукових конференціях міжнародного рівня: «Мультилогос літератур світу» (Кривий Ріг, 2010), «Рэгіянальнае, нацыянальнае і агульначалавечае ў славянскіх літаратурах» (Гомель, 2010), «Пятое Большаковские Чтения. Культура Оренбургского края: история и современность» (Оренбург, 2011), «Naukowa przestrzeń Europy» (Пшемисль, 2012), «Що водить сонце й зорні стелі: поетика

любові в художній літературі» (Бердянськ, 2012), «Věda a vznik» (Прага, 2013), «VI Большаковские Чтения. Культура Оренбургского края: история и современность» (Оренбург, 2013), «Письменник в умовах заблокованої культури» (Кременець, 2013), «Літературний процес: мова мистецтв і мистецтво мови» (Київ, 2014), та *всеукраїнського*: «Українська література: духовність і ментальність» (Кривий Ріг, 2008, 2009), «Документалістика початку ХХІ століття: проблеми теорії та історії» (Луганськ, 2009, 2011, 2013), «Слобожанщина: літературний вимір» (Луганськ, 2010 – 2014), «Література й історія» (Запоріжжя, 2010, 2012), «Література і місто: художній поступ» (Луганськ, 2010), «Феномен шістдесятництва в контексті літератури ХХ століття» (Острог, 2014), «Образне слово Луганщини» (Луганськ, 2014).

Дисертацію обговорено й рекомендовано до захисту на розширеному засіданні кафедри теорії літератури та компаративістики ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (протокол № 2 від 4 грудня 2014 р.).

Публікації. Основні результати дисертації відображено в одній монографії і 35 наукових статтях, з яких 20 опубліковано у фахових виданнях України, 5 – у фахових зарубіжних, 10 – в інших українських та зарубіжних наукових виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (837 найменувань). Загальний обсяг роботи становить 493 сторінки, основний зміст дисертації викладено на 401 сторінці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** висвітлено ступінь розробки обраної теми, обґрунтовано її актуальність, зв'язок з науковими програмами, планами, темами, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет роботи, окреслено теоретико-методологічну базу й методи дослідження, розкрито наукову новизну, практичне значення дисертації, зацентровано на особистому внескові здобувачки, подано відомості про апробацію та структуру дисертації.

У першому розділі – **«Мемуарно-автобіографічна проза: стан розробки історико-літературних та теоретичних питань»** – здійснено кореляцію основних термінів і понять відносно аналізованої проблематики; простежено співвіднесення мемуарно-автобіографічної прози з різними видами словесної творчості; розроблено класифікацію документальної й мемуарної літератури за видами, підвидами, жанрами; на основі аналізу наукових студій українських і зарубіжних учених окреслено основні проблеми історії та теорії мемуарного, автобіографічного й мемуарно-автобіографічного письма в діяхронічному та синхронічному аспектах.

У підрозділі 1.1 **«Мемуарне й автобіографічне письмо: спільність і своєрідність понять»** систематизовано думки українських і зарубіжних науковців щодо основних характеристик і типології мемуарної й автобіографічної літератури, доведено, що мемуаристика й автобіографіка є близькоспорідненими, проте не тотожними видами спогадової літератури.

Закцентовано увагу на тому, що в студіях більшості українських літературознавців відбувається сплутування або нерозрізнення понять «мемуари» та «автобіографія» (як видових), і весь корпус мемуарної, автобіографічної й мемуарно-автобіографічної літератури вивчається в межах мемуаристики, бо пріоритет надається мемуаристичності оповіді, тобто її спогадальному началу. Натомість світова літературознавча традиція чітко корелює ці поняття та відносить мемуарне, автобіографічне й мемуарно-автобіографічне письмо до царини автобіографічної літератури, наголошуючи на особистісному характері цих творів.

Зазначено, що мемуаристика й автобіографіка мають низку спільних типологічних ознак, як-от: документальність, фактографічність, ретроспективність, наявність двох часових планів (тоді й тепер), суб'єктивність, концептуальність, екзистенційність і т. ін. Вони є наджанровими утвореннями, що можуть бути репрезентованими в епосі, ліриці й драмі, мають розгалужену жанрову систему. І мемуарна, і автобіографічна література ґрунтуються на співвідношенні мемуарного та автобіографічного, суспільного й особистісного начал. Мемуари й автобіографії є взаємозалежними один від одного, бо мемуаристи, звертаючись до опису важливих, на їхню думку, подій та споминів про видатних сучасників, задіюють власну автобіографічну пам'ять, а отже, так чи так вписують власне Я в загальну канву мемуарного твору. Автобіографи, навіть у випадку асоціативної психоавтобіографії, теж не можуть цілковито абстрагуватися від навколишнього світу та навколишнього оточення.

Застосування критеріїв диференціації мемуарної й автобіографічної прози унаочнює специфічні риси кожного з цих різновидів спогадової літератури. Визначено, що найбільш продуктивним є розподіл мемуарного та автобіографічного письма за основним об'єктом зображення й за текстовими стратегіями.

Наголошується на тому, що мемуарними слід називати твори, у яких основним предметом авторської оповіді є опис важливих, на переконання автора, подій, свідком чи учасником яких він був особисто; твори, присвячені спогадам про видатних сучасників автора; художньо відтворені життєві враження автора. Автобіографічними творами є не лише психоавтобіографії, духовні, інтелектуальні, інтимні та ін. саможиттєписи, спрямовані на розкриття внутрішнього світу автора; а й мемуарні, у яких автор здебільшого оповідає про історію свого зовнішнього життя, власні професійні, громадські та інші здобутки, тобто йдеться про політичні, наукові та ін. автобіографії.

У підрозділі 1.2 *«Мемуарна та автобіографічна проза в системі літературної творчості»* звернено увагу на те, що в сучасному літературознавстві не закріпилося єдиного загальноновживаного терміна на позначення сукупності дійсних історій про те, що було насправді, через що в різних літературознавчих системах побутує низка схожих, але не завжди тотожних, за смисловим навантаженням термінів.

Переважає більшість мемуарних, автобіографічних й мемуарно-автобіографічних творів належить до царини документальної літератури, що має розгалужену видову й підвидову систему. У підрозділі обґрунтовується теза про те,

що зі структурно-типологічного погляду, документальна література складається з чотирьох основних напрямів – історичної документалістики, художньої біографіки, художньої публіцистики й мемуаристики. Основними критеріями диференціації стали основний об'єкт документальної оповіді; джерела отримання документальної інформації; види авторської присутності в тексті (зокрема в якості стороннього спостерігача, свідка або головної дійової особи); суб'єктивний чинник особистої участі в подіях, описаних у творі, чи особистого знайомства з безпосередніми учасниками подій; жанрово-типологічні характеристики документальних творів тощо.

У цьому контексті мемуаристика трактується як сукупність художньо-документальних творів, у яких автор був свідком чи безпосереднім учасником описуваних подій, реконструйованих або зафіксованих не лише за допомогою офіційних та особистих документів, а й на основі автобіографічної пам'яті автора. Наголошується, що саме до цього напрямку документалістики ввійшла переважна більшість творів про себе й своє життя. Увагу зацентровано на тому, що термін «мемуаристика» не є загальноприйнятим у світовому літературознавстві й побутує переважно в українській, російській та білоруській літературознавчих традиціях. Стверджується, що мемуаристика складається з кількох структурно-типологічних підвидів – власне мемуаристики, автобіографіки, діаристики, епістолярію тощо, кожен з яких має специфічні типологічні риси й власну жанрову парадигму. Мемуарно-автобіографічна проза є розподіленою між власне мемуаристикою та автобіографікою.

Звертається увага на те, що незважаючи на велику кількість робіт, присвячених різноаспектному розглядові проблем документальної й мемуарної літератури, ми і сьогодні маємо низку дискусійних питань та термінологічних розбіжностей. І в наш час у більшості історико-літературних і теоретичних робіт іде нерозрізнення видових, підвидових і жанрових назв окремих різновидів документальної літератури. Зокрема, не враховується те, що терміни «художня біографія», «мемуари», «автобіографія», «щоденники» можуть не лише позначати сукупність відповідних творів (художньо-біографічних, мемуарних, автобіографічних, щоденникових тощо) та бути абсолютними синонімами до понять «художньо-біографічна література», «мемуаристика», «автобіографіка, або автобіографічна література», «діаристика», а й слугувати назвами самостійних літературних жанрів, що мають свої генетичні та структурно-типологічні характеристики. Не завжди йде розмежування документальних і псевдодокументальних (квазидокументальних) творів.

Якщо звернутися до корпусу текстів про себе й своє життя, то вони представлені в обох видах словесної творчості – художньої й документальної, включно із проміжними варіаціями. Наголошено, що до рангу художньої літератури слід відносити фікційні твори, що репрезентують уявне життя уявних персонажів (вигадані мемуари, автобіографії, щоденники, епістолярій і т. ін.) та псевдомемуарні, псевдоавтобіографічні, псевдощоденникові й т. ін. твори, які побудовані на частковому уведенні дійсних подій і фактів з життя реальних людей

до вигаданого сюжету (антимемуари, автофікційні твори та ін.). До царини документальної літератури треба зараховувати нефікційні (фактографічні тексти та власне документальні мемуари, автобіографії, щоденники, листи й т. ін.) і фікційні (останні більш відомі як художня документалістика, або художньо-документальна проза) твори, побудовані на реальних подіях і фактах з різним ступенем белетризації оповіді (з відсутністю вигадки в фактографічних текстах, з мінімальним ступенем художності у власне документалістиці й з максимальною белетризацією в художньо-документальній прозі).

У підрозділі 1.3 *«Особистісне письмо в історико-літературному й теоретичному висвітленні»* розглянуто основні концепції зарубіжних й українських науковців стосовно мемуарного, автобіографічного та мемуарно-автобіографічного письма з кінця XIX століття до наших днів. Виокремлено найбільш досліджувані питання, зацентовано увагу на маловивчених і не проаналізованих аспектах.

Підкреслено, що перші дослідники (кінця XIX – першої половини XX ст.) особистісно зорієнтованих творів спробували пояснити сутність автобіографії як філософського й літературознавчого поняття, окреслити корпус автобіографічних творів, показати її тісний взаємозв'язок з філософією та історією й водночас розмежувати з біографією, мемуарами та романом.

Протягом 1950 – 1980-х років були закладені підвалини філософського, історико-літературного й теоретичного осмислення основ мемуарно-автобіографічного та автобіографічного письма. Найбільш обговорюваними на сторінках наукових видань стали питання синтетичної природи художньо-документального мемуарного й автобіографічного письма, що постало на перетині мистецтва і не-мистецтва (А. Стоун), художності і документальності (Ж. Гюсдорф, В. Кардін, Н. Констенчик, П. де Ман, А. Стоун, І. Янська), вигадки і факту (Л. Ренза, В. С. Спенгеманн, А. Урбан), особливості пам'яті автобіографа (А. Урбан). Було конкретизовано формальні показники мемуарної й автобіографічної літератури, звернено увагу на багатоманітність форм і стилів спогадового письма. У 1960 – 1980-х роках було не лише окреслено основні віхи історичного розвитку світового мемуарного та автобіографічного письма, а й виписано історію окремих національних мемуарних та автобіографічних літератур (зокрема французької, англійської, американської, німецької й російської).

Наголошено, що з 1980-х років бере свій початок вивчення автобіографічного письма з позицій феміністичної критики. У 1990-х роках поширення набувають постколоніальні, психоаналітичні студії, дослідження спогадової літератури на засадах рецептивної естетики. До кола інтересів науковців потрапляють маргінальні види мемуарно-автобіографічного письма, розширюється коло досліджуваних національних літератур.

У новітніх наукових студіях спогадового письма продовжується розробка основних історико-літературних і теоретичних питань, виокремлених літературознавцями попередніх часів. З початку XXI століття до вже традиційних бінарних опозицій «мемуари – історія», «мемуари – автобіографія», «мемуари –

роман», «мемуари – щоденник», «автобіографія – біографія», «автобіографія – щоденник», «автобіографія – лист», «автобіографія – роман», «автобіографія – есе», «автобіографія – поезія», які неодноразово вивчали літературознавці, науковці додають «автобіографія – біологія», «автобіографія – географія», «автобіографія – подорожні записи», «автобіографія – історія», «автобіографія – фотографія» тощо. Знову на часі постають питання моральності й етичності спогадовців, ступеня автобіографічної відвертості, психотерапевтичної сили автобіографії, етнічні проблеми і т. ін.

Однак і сьогодні поза увагою науковців залишаються питання, пов'язані з трансформаційними змінами мемуарно-автобіографічного письма на ідейно-змістовому, художньому, структурному, наративному та інших рівнях, невиробленою залишається теорія окремих спогадових жанрів.

У підрозділі 1.4 *«Дослідження української мемуарно-автобіографічної літератури вітчизняними та зарубіжними науковцями»* визначено, що серед загального масиву української спогадової літератури основну увагу науковців привертають власне мемуарні твори – мемуари й літературні портрети; щоденники та листи; певні зрушення ми маємо у вивченні української подорожньої літератури й табірної прози. Одним з найменш досліджених різновидів української мемуаристики залишається автобіографічна проза, оскільки переважна більшість вітчизняних автобіографістів об'єктом своїх робіт обирають зарубіжну автобіографіку, зокрема автобіографічну спадщину німецьких, австрійських, американських, французьких, італійських, російських авторів. Мемуарно-автобіографічна проза як різновид спогадового письма теж не була предметом спеціальних літературознавчих досліджень, а корпус її текстів аналізувався або в межах мемуарної, або автобіографічної літератури (яка, своєю чергою, рідко вивчалася поза межами мемуаристики). Найбільш досліджуваними стали спогадові твори межі ХХ – початку ХХІ століть, у той час як переважна більшість мемуарно-автобіографічних творів ХІІ – ХХ століть усе ще потребує більш уважного наукового прочитання. Поза увагою літературознавців залишається великий пласт спогадової літератури кінця ХІХ – початку ХХ століть, недослідженими є автобіографічні твори 1920-х років, нового інтерпретативного погляду вимагають мемуари, художні автобіографії й автобіографічні повісті радянської доби, досі не введені до наукового обігу є більшість мемуарно-автобіографічних творів еміграційних авторів. Недостатньо опрацьованими є також теоретичні питання мемуарно-автобіографічного письма, зокрема проблеми жанрової та структурної еволюції творів цього різновиду спогадової літератури. Ми й сьогодні не маємо спеціальних літературознавчих розвідок, присвячених комплексному вивченню жанрової теорії мемуарно-автобіографічних жанрів, як-от: автобіографічної повісті, автобіографічного нарису, автобіографічної новели, автобіографічного оповідання, автобіографічної мініатюри, мемуарно-автобіографічної повісті, мемуарно-автобіографічного оповідання та ін. Актуальною для новітньої української мемуаристики та автобіографістики є проблема відсутності сталого термінологічного апарата

стосовно мемуарної літератури, унаслідок чого поширеним явищем залишається непослідовне використання основних термінів, їх неправомірна підміна.

У другому розділі – **«Жанрові й структурні трансформації українського мемуарно-автобіографічного письма»** – розкривається історія формування основних жанрів, структурних і тематичних різновидів української мемуарної прози крізь призму розвитку світової мемуаристики; досліджується синтез мемуарного й автобіографічного начал на рівні структурної організації спогадових текстів; виділяються генологічні ознаки автобіографії, автобіографічного нарису, мемуарів, автобіографічної повісті й автофікційного роману; аналізуються трансформаційні зміни українських мемуарно-автобіографічних жанрів, їх жанрових різновидів і модифікацій протягом ХХ століття.

У підрозділі 2.1 *«Оповідь про себе та своє життя: формування жанрів, структурних і тематичних різновидів»* наголошено, що традиція розповідати про себе й своє життя бере свій початок ще в добу античності, проте більшість з відомих нині видів і жанрів спогадового письма в сучасному їх розумінні були сформовані в англійській та французькій літературах Нового часу. Так, у XVII – XVIII століттях окреслилися основні структурні (мемуаристика, автобіографіка, діаристика, епістолярії) й тематичні (подорожжя, військова та ін.) різновиди літератури особистого спогаду, сформувалися жанри мемуари; автобіографія; щоденник; лист; мемуарний, автобіографічний, подорожній роман. Подальшого розвитку отримали відомі з античності автобіографічні жанри сповіді та апології. Лише з XIX століття провідні види й жанри літератури особистого спогаду набули поширення іншими літературами світу, зокрема з XIX століття розпочалося вироблення жанрової системи української мемуарно-автобіографічної прози. Протягом XIX – XX століть уже сформовані структурно-типологічні й тематичні різновиди спогадової літератури поповнювалися новими жанрами й жанровими різновидами, як-от: літературний портрет, спогади, автобіографічний нарис, записник, нотатки, автофікційний роман, абеткова автобіографія, автогеобіографія, online щоденник, блог і мікроблог.

У підрозділі 2.2 *«Синтез мемуарного й автобіографічного начал на рівні структурної організації творів»* доведено, що в усіх структурно-типологічних різновидах літератури особистого спогаду (мемуаристиці, автобіографії, діаристиці та епістолярії) ми маємо синтез не лише документального й особистого, об'єктивного та суб'єктивного, документального й художнього, але також переплетення мемуарного та автобіографічного начал. Мемуарними компонентами визначаються ті, з яких складається зовнішнє життя автора, тобто події та факти його неprivатного життя, інформація про знайомих йому людей. Автобіографічне начало репрезентоване відомостями про приватне, індивідуальне життя автора (внутрішнє й зовнішнє). Мемуарне та автобіографічне начала взаємодіють на всіх рівнях структурної організації мемуарних текстів і більшою або меншою мірою властиві всім без винятку різновидам мемуарної літератури. У власне мемуаристиці (мемуарах, літературних портретах і т. ін.) пріоритет надається висвітленню мемуарного складника, бо власне мемуаристика первісно орієнтована на розповідь

про події зовнішнього, неприватного, життя автора; на спогади про людей, які мали пряме чи опосередковане відношення до життя автора. Проте доволі часто події зовнішнього життя автора показані з проекцією на його індивідуальне життя, тим самим і в мемуарах, і в літературних портретах присутня також фрагментарна автобіографія автора, яка знаходиться на периферії сюжету, у той час як сам автор постає в якості головного наратора й другорядного персонажа. Діаметрально протилежну ситуацію ми маємо в автобіографії. Тут на перший план виходить автобіографічний складник, а мемуарне начало є лише контекстуальним тлом. Діаристика та епістолярій, своєю чергою, однаковою мірою можуть представляти мемуарну й автобіографічну інформацію, бо вони первісно орієнтовані на політематизм та висвітлення широкого кола проблем і різнопланових свідочств щодо життя автора та його оточення.

Одним з проміжних міжвидових утворень, яке знаходиться на стикові власне мемуарної й автобіографічної літератур, є мемуарно-автобіографічна проза. Відзначено, що, з одного боку, мемуарно-автобіографічними є твори, у яких автор, розповідаючи про свій життєвий шлях у порядку хронології подій, робить акцент не на власному приватному житті, а на тих важливих, з його погляду, подіях, свідком або учасником яких він був особисто, тобто йдеться про автобіографічні мемуари. Як приклад можна назвати «Зустрічі і прощання» Г. Костюка. У мемуарно-автобіографічних творах цієї групи більше йдеться про біографію епохи, біографію певного покоління, ніж про історію індивідуального існування автора. З іншого боку, до категорії мемуарно-автобіографічної прози належить частина автобіографічної літератури, у якій індивідуальний авторський шлях відображено на тлі широкої контекстуальної інформації, тобто йдеться про мемуарні автобіографії. На відміну від творів першої групи, у центрі оповіді знаходиться сам автор, а отже, розповідає він переважно про себе, своє сприйняття навколишнього світу, дає особистісну характеристику подіям свого зовнішнього життя. До мемуарно-автобіографічних творів цієї групи належать «Третя Рота» В. Сосюри, «Найбільше диво – життя» М. Руденка та ін.

Наголошено, що мемуарно-автобіографічні твори мають спільну структуру побудови оповіді. Першочергову роль має образ автора, передусім біографічного, зі справжнім життєписом якого безпосередньо пов'язані сюжет, композиція та особливості нарації. Сюжет, система персонажів і хронотоп мемуарно-автобіографічних творів є наперед заданими й водночас відносно вільними, вони є реалістичними та мають прив'язку до дійсного життєвого шляху автора. Час, обраний автором мемуарно-автобіографічного твору для творчого відображення, є наперед заданим хронологічними межами авторського життя. Він може бути представлений лише в плані минулого й теперішнього, тоді як майбутнє може бути представленим лише гіпотетично або уявно. У мемуарно-автобіографічному творі йде поєднання мемуарного та автобіографічного часу й простору. Мемуарним часом є сучасний авторові соціально-історичний час і біографічний час інших персонажів. Це ж стосується й мемуарного простору. Автобіографічний простір мемуарно-автобіографічного твору складається з топонімічного простору, який є

відображенням авторської автогеографії, і особистого, у межах якого виділяється публічний та приватний простори.

Зазначено, що в більшості мемуарно-автобіографічних творів з різним ступенем повноти висвітлюються типові мемуарні й автобіографічні тематичні блоки, як-от: «історія життя країни»; «історія покоління»; «літературні портрети рідних, близьких і знайомих людей»; «освіта», яка була одним із чинників формування авторської особистості; «зріле життя», з його складниками «професійне життя», «суспільне життя», «внутрішньоінтелектуальне життя», «повсякденне життя», «сімейне життя», «внутрішньоемоційне життя» автора й т. п. Дискретними в мемуарно-автобіографічних творах є автобіографічні тематичні блоки «автопортрет», «автогеографія» та «автокоментар».

Текстова канва мемуарно-автобіографічних творів складається з авторського тексту, що є основним, й інтертексту (офіційні та неофіційні документальні джерела мемуарного й автобіографічного характеру).

Проведений аналіз текстів української мемуарно-автобіографічної прози ХХ століття засвідчив, що провідними жанрами тогочасного письма були автобіографія (здебільшого мемуарна), автобіографічний нарис, автобіографічні мемуари, автобіографічна повість й автофікційний роман. Гібридний характер поняття «мемуарно-автобіографічна проза» визначив і гібридний характер жанрів, що ввійшли до його парадигми. Більшість із них є не стільки самостійними жанрами, скільки жанровими різновидами й модифікаціями документальних, публіцистичних і художніх жанрів автобіографії, нарису, мемуарів, повісті та роману.

У підрозділі 2.3 *«Жанр автобіографії в українському письменстві ХХ століття»* наголошено, що основними жанроутворювальними рисами автобіографії є ідентичність образів автора, наратора та головного персонажа; провідною сюжетною лінією є опис справжнього життєвого шляху автора, еволюція (зокрема й внутрішня) його особистості; персонажами оповіді є лише люди, які існували або існують реально і т. п. Зважаючи на те, що йдеться про реконструкцію життя реально існуючої особистості, відтвореної в літературному вигляді нею особисто, то обов'язковими умовами автобіографічного життєпису є фактографічність, ретроспективність оповіді, подвійна перспектива бачення (тоді – тепер). Багатьом автобіографічним текстам властива також психологічність, самоаналітичність, саморефлексивність та ін.

Традиційною схемою побудови автобіографічного тексту є логічно послідовний, хронологічний, прозаїчний опис життєвого шляху автобіографа від моменту його народження до певного етапу його життєдіяльності.

Однією із стійких жанроутворювальних ознак є наявність у тексті автобіографії загальноприйнятих тематичних блоків, як-от: «родовід», «дитинство», «отроцтво», «юність», «виховання», «освіта», «доросле життя», «професійне життя», «громадське життя», «внутрішньоінтелектуальне життя», «повсякденне життя», «родинне життя», «внутрішньоемоційне життя», «автопортрет», «автогеографія» й «автокоментар». Згадані блоки у своїй сукупності відтворюють більш-менш цілісне уявлення про життя автобіографа, про еволюцію його внутрішнього та зовнішнього

Я. Згідно з теорією французького науковця Ф. Лежена, обов'язковим структурним елементом будь-якої автобіографії є «автобіографічний договір» (*le pacte autobiographique*), що прямо вказує на автобіографічні наміри автора.

У ході дослідження виявлено, що в українській мемуарно-автобіографічній прозі XX століття жанр автобіографії був представлений документальними й художніми мемуарними автобіографіями, які протягом століття взаємозбагачували одна одну.

Типовими рисами документальної автобіографії, репрезентованої зокрема саможиттєписами М. Грушевського і Д. Багалія, стали тяжіння до суворой фактографічності, правдивості, наукової аналітичності, неупередженість висловлених думок, уникання особистісних оцінок і суджень, незначна емоційна забарвленість, уведення до авторського тексту великої кількості документальних, передусім офіційних, джерел, акцентація уваги на зовнішньоподієвому боці життя автора і т. ін. У документальних автобіографіях переважала оповідна манера подачі саможиттєписного матеріалу, твори були чітко структурованими та логічно послідовними. Обов'язковим елементом були інтертекстуальні вкраплення документальних джерел, уведених для підтвердження слів автобіографа. Увага надавалася висвітленню класичних автобіографічних тематичних блоків, як-от: «генеалогія», «освіта», «професійна діяльність» і т. ін. З 1970-х років українська документальна автобіографія стала більш інтимізованою й емоційно-оцінною, що можна простежити на прикладі автобіографій В. Кубійовича «Мені 70» і «Мені 85».

У художній автобіографії документалізована автобіографічна оповідь піддається значній літературній обробці, вводяться елементи белетризації – сюжетність, подієвість, художня описовість, проте, на відміну від автобіографічної белетристики, у художніх автобіографіях немає створеного уявою письменника фікціоналізованого світу. Характерним є акцентація уваги на індивідуальному, а не типовому людському характері. І якщо в українській художній автобіографії початку XX століття, представлений зокрема саможиттєписом М. Кропивницького «Автобіографія (за 65 літ)», автобіографічна оповідь не виходила за межі приватного авторського простору, то вже з середини XX століття (наприклад, у творі «Третя Рота» В. Сосюри) художня автобіографія стала більш мемуаристичною, унаслідок чого йшло значне розширення особистого простору автобіографа. Художня автобіографія середини XX століття була значно фактуальнішою, інформативнішою, подієвішою, порівняно з художньою автобіографією початку століття. До логічно послідовного, хронологічного саможиттєпису почали дискретно входити інші жанри спогадової літератури, як-от: мемуари, літературний портрет, лист, подорожні нотатки, автокоментар, метакоментар, автокритика та ін., які давали змогу краще розкрити багатоманітні грані авторської індивідуальності, пояснити мотивацію вчинків, увиразнити контекстуальне тло. Українська художня автобіографія кінця XX століття, представлена зокрема саможиттєписом М. Руденка «Найбільше диво – життя», не лише органічно поєднала сувору документальність з високим ступенем художності мемуарно-автобіографічної оповіді та продовжила традиції з'єднання в одній

текстовій канві автобіографії (що слугувала жанровою домінантою), мемуарів, літературного портрета, автопортрета, автокоментаря, автокритики, листів, подорожніх нотаток, а й синтезувала мемуарну автобіографію з публіцистикою. Українська художня автобіографія кінця XX століття була більш аналітичною, зберіглося її тяжіння до панорамності зображення в поєднанні з психологізацією та інтимізацією оповіді, що знайшло свого логічного продовження в мемуарній автобіографії початку XXI століття, зокрема в художніх автобіографіях І. Жиленко і Вал. Шевчука, творах, які небезпідставно вважають метажанровими не лише через їхній поліжанровий характер, а й через органічне синтезування родів літератури та різних видів мистецтв.

У підрозділі 2.4 *«Історія розвитку українського автобіографічного нарису»* визначено, що автобіографічний нарис є невеликою за обсягом авторизованою прозовою оповіддю, написаною із суто прагматичною метою, що в загальних рисах дає уявлення про життєвий шлях автобіографа; його особистісні риси характеру; ідеологічні, громадські, політичні, естетичні та ін. уподобання.

Стверджується, що автобіографічний нарис є доволі поширеним жанровим різновидом української автобіографічної прози, його репрезентативні зразки можна зафіксувати на всіх етапах розвитку української автобіографіки, значного поширення він набув з кінця XIX – початку XX століття, і саме тоді було закладено його основні генологічні ознаки, як-от: реалістичність зображення; фактографічність; стислий огляд історії авторського життя, здійснений ним самим; автодієгетична нарація; оповідний стиль викладу саможиттєписного матеріалу; ідентичність образів автора, наратора та головного персонажа оповіді; відсутність розлогих описів, роздумів, характеристик; виписування типових автобіографічних блоків – «родовід», «дитинство», «сімейне виховання», «освіта й самоосвіта» і т. ін.; саморефлексивність; сильне особистісне начало тощо.

Твори цього жанрового різновиду не мали загальновизнаних правил побудови авторської саморепрезентації і відзначалися вільною композицією. Доволі часто вони мали епістолярну форму й були листом-відповіддю конкретному адресатові. Епістолярна форма визначала паратекстуальні й структурно-типологічні риси цього виду автобіографічного письма, зокрема відсутність зазначення імені автора на початку твору (в автобіографічних нарисах О. Кобилянської та Марка Черемшини) або вміщення його наприкінці саможиттєпису (у нарисах П. Грабовського, В. Стефаника та І. Франка); указівка місця й дати написання твору на початку тексту (в автобіографічних нарисах П. Грабовського, О. Кобилянської); лаконічність оповіді через її невеликий (зазвичай до десяти сторінок) обсяг і стислий термін, що відводився для створення саможиттєпису; відсутність структурування оповіді на розділи, підрозділи та ін. Від епістолярної форми залежала також структура тексту, що складався з основної частини (власне автобіографії письменника) й рамкового обрамлення (на початку та наприкінці тексту), яке здебільшого поставало у функції метанаративу й надавало коментарі та пояснення щодо основного тексту. Рамкове обрамлення автобіографічного нарису допомагало авторові безпосередньо спілкуватися не лише з адресатом листа, а й з майбутніми читачами.

Найбільшого свого розвитку автобіографічний нарис отримав протягом 1920 – початку 1930-х років. У цей час мало місце зближення автобіографічного нарису з жанрами автобіографії, що призводило до збільшення його обсягу й повноти охоплення саможиттєписного матеріалу (автобіографічний нарис Олени Пчілки); і повісті, від якої було запозичено белетризацію оповіді, введення нерозгалуженої сюжетної системи та системи персонажів при збереженій оповідній манері подачі матеріалу (автобіографічний нарис С. Васильченка «Мій шлях»). Проте системного характеру це не набуло, і протягом століття побутували невеликі за обсягом автобіографічні нариси документального й художньо-документального характеру, що виявляли різний ступінь фактографічності та фікціональності.

У підрозділі 2.5 *«Еволюційні зміни української автобіографічної мемуаристики»* зазначено, що мемуари є одним з найпродуктивніших жанрів української спогадової літератури. Увага акцентується на тому, що мемуари – це прозова ретроспективна оповідь про реальні події, свідком або учасником яких автор був особисто; про реальних людей, з якими автор був знайомий; про особисті життєві враження й емоції мемуариста. Специфікою цього жанру є те, що образ автора завжди є ідентичним образів наратора, може виступати в якості головної дійової особи, другорядного персонажа, знаходитися в центрі та на периферії мемуарної оповіді.

Підкреслено, що в українському письменстві ХХ століття жанр мемуарів представлений кількома жанровими різновидами – історичними, біографічними та автобіографічними мемуарами. Останні визначаються як ретроспективна прозова оповідь сюжетно-подієвого чи асоціативно-психологічного типу від імені автора про те, учасником яких важливих суспільно-історичних подій він був особисто; про особистий життєвий досвід, про власні враження й спостереження, зроблені протягом усього життя або певного життєвого відрізка. Наголошено, що на відміну від автобіографії з її орієнтацією на цілісність опису автобіографічного складника, в автобіографічних мемуарах ідеться більше про дискретні автобіографічні спомини. В автобіографічних мемуарах основною сюжетною лінією є не історія персонального життя мемуариста, а історія сучасної йому доби, сучасного йому покоління, тому типовість описаних подій та явищ нерідко заступає індивідуальність і неповторність, характерні риси для жанру автобіографії. На відміну від історичних і біографічних мемуарів, в автобіографічних мемуарах завжди має місце подача (хай і з різним ступенем повноти висвітлення) власного життєпису мемуариста, при цьому доволі часто історія приватного життя автора вписується в історію життя його часу. А отже, автобіографічний та мемуарний складники стають взаємозалежними один від одного, хоча й зберігається домінування останнього.

Стверджується, що протягом ХХ століття автобіографічні мемуари були представлені кількома жанровими модифікаціями, різними за структурно-типологічними характеристиками, ступенем документальності й художності, повнотою висвітлення мемуарного та автобіографічного матеріалу і т. ін.

З перших десятиліть ХХ століття значного поширення набули аналітичні мемуари хронікального типу. Протягом століття змінювалася їхня тематика оповіді, збільшувався ступінь її белетризації, однак незмінними залишалися історико-аналітичний характер мемуарно-автобіографічних спогадів; їх масштабність (за кількістю охопленого матеріалу); деталізований опис великого відрізка авторського життя (часом понад 70 – 80 років); розповідь про значні події та видатних людей з проекцією на історію власного життя; переважання мемуарного складника над автобіографічним; чітке структурування оповіді з розподілом спогадового матеріалу за розділами й підрозділами; документалізація оповіді; зазначення точних часових і просторових орієнтирів; уведення дійсних документальних джерел до текстової канви твору з метою уточнення, коментування, надання додаткових характеристик; ідентичність образів автора, наратора та головного персонажа; автодієгетичний тип оповіді з внутрішньою фокалізацією; конструювання текстової площини з авторського й неавторського текстів і т. ін. Автобіографічні мемуари хронікального типу протягом ХХ століття писалися не лише видатними політичними й громадськими діячами (О. Барвінським, М. Галаганом, Д. Дорошенком, С. Русовою, Є. Чикаленком та ін.), але й відомими літераторами, літературознавцями (Д. Гуменною, Г. Костюком, Ю. Шевельовим та ін.).

Проте більш типовими були часткові автобіографічні мемуари без претензії на всеохопність та епохальність, які або відображали цікаві моменти з авторського життя, або знайомили читачів з важливим етапом життєвого шляху автора, який нерідко визначав усю подальшу авторську долю.

Популярною формою подачі мемуарно-автобіографічного матеріалу стає циклізація новел або оповідань, кожне з яких може існувати як окремий мемуарно-автобіографічний твір малого прозового жанру, а у своїй сукупності становити дискретні спогади, що відображають життя, життєві враження й емоції автора. Прикладом цієї жанрової модифікації мемуарів стали збірник новел «Дитинство» А. Заливчого, спогадові твори «Казка мого життя» Б. Лепкого, «З книги життя» С. Олійника, «На калиновім мості» Петра Панча, «На коні й під конем» А. Дімарова та ін. Зазначено, що розбивка мемуарно-автобіографічних спогадів на окремі автобіографічні новели та автобіографічні й мемуарно-автобіографічні оповідання з подальшим об'єднанням їх у цілісний твір з наскрізною темою, системою персонажів і хронотопом, а часом і наскрізною сюжетною лінією, стала доволі продуктивною жанровою модифікацією українських автобіографічних мемуарів 1960 – 1970-х років, не втратила вона своєї актуальності і на межі ХХ – ХХІ ст.

З кінця 1950-х – початку 1960-х років не менш продуктивним стає виписування часткових авторських життєписів або споминів, представлених серією мемуарно-автобіографічних книг одного автора та присвячених окремим етапам його життєвого шляху. Створювався великий мемуарно-автобіографічний гіпертекст, коли один спогадовий твір переходив в інший за хронологією описаних подій, а отже, кожний наступний твір ставав логічним продовженням попереднього, як це було у випадку із серією різножанрових спогадових творів У. Самчука («На білому коні», «На коні вороному», «П'ять по дванадцятій», «Плянета Ді-Пі»),

мемуарно-автобіографічною дилогією В. Минка («Моя Минківка» і «Червоний Парнас»), дилогією Б. Антоненка-Давидовича («Удосвіта» і «На шляхах і роздоріжжях»), трилогією В. Барагури («Калиновий міст», «Як я став журналістом», «Воєнні переживання сірої людини») та ін. Ця форма активно використовується й у наші дні. Зокрема ми маємо низку спогадових творів Р. Корогодського, В. Лопати, Вал. Шевчука та ін.

Типовим для української мемуаристики кінця ХХ – початку ХХІ століть стало синтезування в одному спогадовому творі різножанрових фрагментів, що поєднуються в суцільний текст монтажним способом («Розмови в дорозі до себе» І. Кошелівця, «Дороги вольні і невольні» Р. Іваничука та ін.). Чи не найбільшого свого розвитку орнаментально-мозаїчні й колажні поліжанрові мемуари отримали на початку 2000-х років («Книга споминів» М. Коцюбинської, «Спогади і роздуми на фінішній прямій», «Не окремо взяте життя» І. Дзюби та ін.).

Ще однією жанровою модифікацією українських автобіографічних мемуарів 1990-х років стали ревізійні часткові саможиттєписи, автори яких робили спробу розібратися в особливостях своєї життєвої долі, акцентуючи увагу лише на найсуттєвіших, переломних етапах їхнього життєвого шляху. Головною метою автобіографічних мемуаристів було не стільки виписати повномасштабну історію власного життя, скільки роз'яснити його окремі нюанси. Прикладом творів цієї групи стали спогадові твори Д. Затонського, Г. Гордасевич, В. Дрозда та ін.

Підрозділ 2.6 *«Фікціоналізація власного життєвого шляху: від художньої документальності до автофікційності»* присвячено дослідженню жанрової й структурної еволюції української мемуарно-автобіографічної белетристики. Наголошено, що для генологічної парадигми української мемуарно-автобіографічної прози ХХ століття нехарактерний жанр автобіографічного роману, котрий є одним з провідних жанрів світового автобіографічного письма. Стверджується, що український автобіографічний роман у більшості випадків представлений суто фікційними творами, які не належать до царини художньо-документальної літератури. Ці твори можуть містити певний відсоток автобіографізму, що виражається у відтворенні особистого авторського досвіду життя, можуть згадуватися окремі факти біографії автора, однак ці твори не є орієнтованими на опис повної або фрагментарної історії персонального життя автора. Українським відповідником західному жанрові автобіографічного роману є жанр автобіографічної повісті, який не виокремлюється в самостійне жанрове утворення в західному літературознавстві. І саме автобіографічна повість є одним з найбільш поширених художньо-документальних жанрів українського спогадового письма.

Визначено, що автобіографічна повість – це жанровий різновид жанру повісті, автобіографічний твір середньої за обсягом прозової форми, що з високим ступенем белетризації й психологізму творчо реконструює певний етап авторського саможиттєпису. Від референційної автобіографіки вона наслідує низку загальноновидових рис, як-от: фактуальна основа оповіді; зображення лише тих подій та явищ, що справді мали місце в житті реально існуючої особистості; мемористичність, тобто відтворення реальних подій, думок і почуттів з опорою на

власну автобіографічну пам'ять; концептуальність; суб'єктивність; ретроспективність; наявність подвійної перспективи бачення – тоді й тепер; збіг образів автора та головного героя й ін. Від референційної автобіографіки автобіографічна повість бере також невігдані, наперед задані авторським життям, сюжет, персонажну систему та хронотоп. Але на документальну автобіографічну основу накладаються також характеристики, властиві фікційному за своєю суттю жанру повісті. Оповідь має бути середнього за обсягом розміру, докладно зосереджуватися на одній основній сюжетній лінії, мати одного головного й низку другорядних персонажів, які будуть складати наративне тло. В автобіографічній повісті, так само як і в повісті, домінантними стають статичні складники. Унаслідок цього провідною метою автобіографічного повістяря є не стільки нагромадження фактуальних даних у хронологічному чи ахронологічному порядку, скільки створення ефекту присутності читача в історії, що оповідається. Для досягнення цього ефекту використовується якнайширша палітра художніх засобів, завдяки яким автобіографічна картинка ніби оживає перед очима читачів. Багато уваги приділено якнайменшим деталям опису, які в референційній автобіографії зазвичай опускаються. Пейзажні описи стають важливим елементом зображення внутрішніх станів, частішими є авторські роздуми та медитації. Автобіографічна повість охоплює невеликий часовий проміжок авторського життя, і завдяки застосуванню художніх засобів вона є тяглою в плані часу.

Історія української автобіографічної повісті XX століття – це, перш за все, історія становлення й розвитку авторських особистостей, витоків їх світоглядних орієнтирів і життєвих цінностей, історія внутрішньопсихологічних змін тогочасних людей. Можливо тому переважна більшість автобіографічних повістей 1930 – 1970-х років («Дитинство» Ю. Смолича, «Без коріння» Наталени Королевої, «Зачарована Десна» О. Довженка, «Гусі-лебеді летять», «Щедрий вечір» М. Стельмаха, «Стежка додому» Л. Лисак-Тивонюк та ін.) була автобіографічною повістю про дитинство та ранню юність повістярів. Для своїх творів автори обирали різні техніки написання повістей, різні наративні й стилістичні прийоми, однак незмінною для всіх автобіографічних повістей цього періоду була орієнтація на статичну правдоподібну белетристичну оповідь з одним головним і кількома другорядними персонажами, однією основною сюжетною лінією; і звернення основної авторської уваги не стільки на зовнішньоподієвий бік оповіді, скільки на її емоційну атмосферу, на внутрішньопсихологічні переживання її героїв.

Наприкінці XX століття в українській літературі з'являється жанр автофікційного роману («Московіада» Ю. Андруховича, «Польові дослідження українського сексу» О. Забужко, «Рівне/Ровно: Стіна» О. Ірванця та ін.), у якому квазіавтобіографічна історія головного персонажа видається за справжню історію з життя реального автора. Автофікційні романи відповідають більшості типологічних рис, властивих традиційним художнім автобіографіям, а саме: високохудожня оповідь від першої особи про історію власного життя, психологізація оповіді, ретроспективність та ін. Проте однією із провідних рис автофікційної літератури стає необов'язкова тотожність трьох текстових інстанцій – автора, наратора й

головного персонажа. Зазвичай наратор протиставляється авторові за низкою характеристик, нерідко має відмінне ім'я, однак у тексті можна простежити чимало спільних характеристик, за якими неважко ідентифікувати автора. Більшість героїв українських автофікційних романів існують у межах вигаданих сюжетних ліній та уявних часопросторів. Обов'язковим елементом автофікційних романів є створення ефекту правдоподібності оповіді, що досягається завдяки вміщенню маркерів ідентичності автора, наратора й головного героя; шляхом уведення до фікційного твору реального соціально-історичного та культурного тла описуваної доби, за часом співвідносним з реальним біографічним часом автора; деталізованого виписування топоніміки; художнього зображення типових реалій буття, що справді мали місце за життя автора; використання (хай інколи й дещо видозмінених, проте доволі впізнаваних) імен реально існуючих людей та ін.

Третій розділ – **«Від давнини до сьогодення: ідейно-художні домінанти української спогадової літератури»** – присвячений вивченню історико-типологічної еволюції української мемуарно-автобіографічної прози.

У підрозділі 3.1 *«Першовитоки традиції»* досліджено історію розвитку української спогадової літератури протягом XII – XVIII століть. Зазначено, що одним із перших давньоукраїнських творів, складником якого стала мемуарна автобіографія, було *«Повчання»* Володимира Мономаха, синкретичний твір, у якому, за слушним зауваженням Д. Лихачова, поєдналися три взаємозалежні частини – власне повчання, автобіографія Володимира Мономаха і його лист до чернігівського князя Олега Святославича. Протягом XVI – XVIII століть, завдяки людям, які присвятили своє життя служінню Богу, значного розвитку отримує духовна автобіографіка, представлена зокрема латиномовним саможиттєписом С. Оріховського та автобіографією *«Мое житіє і страждання мною, Іллею Турчиновським, священиком і намісником Березанським, написане у пам'ять дітям своїм, і внукам, і всьому потомству»* І. Турчиновського. Духовна автобіографіка мала яскраво виражений апологічний характер, метою створення творів зазвичай була нагальна потреба авторів захистити й виправдати себе та свої духовно-релігійні переконання через наклепи й непорозуміння. На першому плані духовних автобіографій була глибока релігійність авторів. З нею був пов'язаний мотив гріховності. Основними темами духовної автобіографіки були теми навчання, пізнання навколишнього світу й мандрів. З XVI століття типовою для давньої української автобіографіки стає зосередженість на приватній долі людини, однак в автобіографіях цього періоду ще відсутня повна реконструкція життя автора. Поза увагою автобіографів залишався історичний контекст. Відзначено, що давня українська автобіографіка була представлена не лише самостійними автобіографічними творами, а й автобіографіями – вставками в інші твори. Зокрема, елементи дискретної автобіографії знаходимо у творах *«Настановлення дітям і правила до їхнього виховання; розпорядження про влаштування церков, шпиталів та школи»* В. Загоровського, *«Осостевіціус сам про себе та про пригоди свої при пізнанні різноманітних країн світу»* М. Стрийковського, *«Мандри по Святих Місцях Сходу з 1723 по 1747 рік»* В. Григоровича-Барського та ін. У давній українській

автобіографіці було закладено основні типологічні риси життєписної літератури, як-от: ретроспективний опис автором власного життєвого шляху, психологічного портрета автобіографа, його генеалогікону і т. ін. Однак відсутнім є критичний саморефлексивний аналіз власного життя, що є типовим для класичних автобіографій більш пізніх періодів.

У підрозділі 3.2 «*Становлення основних видів*» зазначено, що вироблення правил і норм класичної української мемуарно-автобіографічної літератури припало на ХІХ століття. У цей час в українському письменстві постає новий вид мемуарно-автобіографічної прози – україноцентрична мемуарна автобіографіка, у якій мемуарне начало вільно співіснувало з приватно-особистісним. Типовим стає моделювання власних автообразів як національно свідомих громадян, особистість яких формувалася під впливом природної української стихії; представлення себе й людей зі свого оточення як високоморальних, глибоко релігійних людей. Незважаючи на психологічну відвертість автобіографічної прози цього періоду, автори не деталізували інтимних подробиць свого життя, надаючи про власний приватний світ лише суворо дозовану інформацію. Мемуарно-автобіографічні твори цього періоду мали яскраво виражений народницько-етнографічний характер.

Автобіографії П. Куліша, М. Костомарова і М. Драгоманова стали першими класичними зразками повномасштабних комплексних українських автобіографічних творів з високим ступенем художності, що всебічно розкривають життєвий і творчий шлях авторів. Вони є цінним джерелом пізнання життя тогочасної освіченої людини, яка зазвичай займала чітку громадянську позицію та брала активну участь у громадсько-політичному й культурно-просвітницькому житті країни. Зі сторінок цих творів поставав, перш за все, образ національно свідомого громадянина, для якого основним було служіння своєму народові. При цьому особисте відходило на другий план, поступаючись суспільному.

Іншу групу текстів складали невеликі за обсягом автобіографічні нариси (Т. Шевченка, Н. Кобринської, О. Кобилянської, І. Франка та ін.), автори яких намагалися якнайповніше, хай і в стислому вигляді, подати історію свого життя. У більшості випадків вони мали ті самі ідейно-естетичні домінанти, що й класичні автобіографії того періоду, проте, на відміну від комплексних автобіографій, більше уваги приділяли літературній і мистецькій діяльності авторів, ніж висвітленню їхніх суспільних поглядів і думок.

У підрозділі 3.3 «*Традиції й новаторство перших десятиліть ХХ століття (1900 – 1920-ті роки)*» аналізується українська спогадова література перших трьох десятиліть ХХ століття, що була представлена великою кількістю мемуарно-автобіографічних творів різного ідейного спрямування та естетичної ваги.

Прикладом тогочасної мистецької автобіографіки були автобіографічні нариси «Ітоги за 35 лет» та «За 35 літ...» і комплексна класична «Автобіографія (За 65 літ)» М. Кропивницького та автобіографічні спогади «30 мли минулого» М. Старицького. Ці твори були передусім автобіографіями становлення. Вони були особистісно зорієнтованими, автори більше говорили про себе, про свою внутрішню еволюцію, про свої почуття, ніж про світ навколо себе.

Інше спрямування мали мемуарно-автобіографічні твори політичних і громадських діячів, як-от: автобіографічні мемуари О. Барвінського, М. Галагана, Є. Чикаленка та ін., автори яких спробували цілісно відтворити характер своєї складної доби, паралельно виписавши певні аспекти власного життя; автобіографічні мемуари, у яких основну увагу було зосереджено на найголовніших здобутках професійного, суспільно-громадського чи культурного життя авторів, як, наприклад, у спогадах С. Русової; ювілейні наукоцентричні й суспільно зорієнтовані автобіографії М. Грушевського і Д. Багалія; невеликі за обсягом, проте інформаційно насичені, автобіографічні нариси В. Антоновича, К. Михальчука та ін., у яких спогадовці спробувати на тлі опису власного життєпису показати специфіку сучасного їм громадсько-політичного життя. Мемуарно-автобіографічні твори цієї групи були написані в традиціях вікторіанської автобіографіки з її тяжінням до фактографічності й відсутністю саморефлексивності. Основним стає полишення «живих свідчень» щодо того, чим жив автор, чим жили люди з його оточення, які настрої й інтереси панували в тогочасному суспільстві, свідком або учасником яких суспільно значущих подій був мемуарист. У творах переважали автообрази глибоко моральних, скромних людей, які, незважаючи на свої значні професійні, інтелектуальні, суспільно-політичні досягнення, уникали особистих оцінок щодо власної діяльності.

Найчисельнішу групу тогочасної мемуарно-автобіографічної прози склали різножанрові спогадові твори українських митців слова. Письменники старшої генерації (О. Кобилянська, Олена Пчілка, В. Стефаник, М. Черемшина та ін.) у своїх автобіографічних нарисах моделювали архетипний образ скромного, високоморального літератора, твори якого йшли з самого життя. Незважаючи на популярність своїх творів, нарисовці старшого покоління не вважали себе винятковими людьми. Їх автобіографічні нариси мали народницько-етнографічне спрямування. Письменники тодішньої молодшої генерації (Остап Вишня, М. Йогансен, В. Поліщук, В. Сосюра та ін.), зберігаючи частково традиції народницької української автобіографічної прози, відходили від усталених канонів написання саможиттєписних творів і змінювали ідейні й художні орієнтири. Їх мемуарно-автобіографічна спадщина відзначалася більшим динамізмом, панорамністю зображення життя, що вирувало навколо них, революційною романтикою, життєвим оптимізмом і вірою в краще майбутнє завдяки їх неупинній праці. Водночас вона ставала одним із засобів авторського самовираження. До автобіографічних нарисів почали входити різні види літературних містифікацій та ігор з читачем, поширеною ставала іронія й самоіронія, які, у більшості випадків, виконували захисну функцію, бо несерйозна, грайлива форма саможиттєпису давала змогу приховати себе справжнього, уникнути «слизьких» тем і фактів власної біографії. Чи не найбільшою мірою це проявилось в автобіографічних нарисах Остапа Вишні та М. Йогансена. Автобіографи цього періоду ще мали змогу відверто писати про своє соціальне походження, громадські україноцентричні переконання, участь у небільшовицьких партіях і військах і т. п., як це робили, приміром, В. Поліщук, Олена Пчілка, В. Сосюра, Г. Хоткевич та ін. Однак уже в цей час в

автобіографіці письменників молодшого покоління почала простежуватися тенденція до побіжного описування тих фактів власної біографії, згадка про які могла негативно вплинути на подальше життєве існування авторів, членів їх родини і просто знайомих.

У підрозділі 3.4 *«Українська мемуарно-автобіографічна проза радянської доби (1930 – 1970-ті роки): типізація, стандартизація, індивідуалізм»* зазначено, що з 1930-х років автобіографіка в радянській Україні відійшла далеко на маргінеси літературної діяльності тогочасних авторів. Опис історії власного життя міг бути потрактований як вияв індивідуалізму, який жорстоко критикувався й усіяко викорінювався.

Одним із рідких зразків тогочасної автобіографічної прози, де було поєднано традиції української народницької автобіографіки і нової радянської автобіографічної літератури, яка виробляла в той час власні правила й канони, став автобіографічний нарис «Мій шлях» С. Васильченка. У цьому нарисі активується мотив «постійної вини», який чи не найбільшою мірою відобразився в «камерних» автобіографічних нарисах (Остапа Вишні, М. Гаска, М. Ялового та ін.), що писалися для слідчих ДПУ з метою уточнення певних фактів власної біографії та більш докладного роз'яснення своїх суспільно-політичних і громадських переконань, а також особистого ставлення до найбільш резонансних тогочасних подій або ставлення до окремих неблагонадійних людей. Обов'язковими мотивами «камерної» автобіографіки ставали «щиросердні» зізнання у власній політичній несвідомості в буремні революційні й постреволуційні роки, самозвинувачувальні пасажі та підтвердження своєї лояльності до нинішньої радянської влади.

З 1930-х років почалося вироблення радянського автобіографічного канону, згідно з яким в офіційній саможиттєписній літературі могла виписуватися лише ідеологічно вивірена, позбавлена табуйованих тем, автобіографія справжньої радянської людини. Одним з основних завдань тогочасних автобіографів було показати на власному життєвому досвіді процес формування свідомого радянського громадянина та поетапне становлення власної свідомості. Саме на реалізацію цих завдань була спрямована автобіографічна трилогія Ю. Смолича, – «Дитинство», «Наші тайни», «Вісімнадцятилітні», – що стала яскравим зразком соцреалістичної української мемуарної автобіографіки 1930-х років.

Прикметною рисою української радянської автобіографіки 1930 – 1980-х років була її сувора самоцензурованість, бо при тотальному контролі з боку влади відносно того, про що можна говорити й писати, а про що ні, виписування свого справжнього життєпису могло наразити на небезпеку не лише самих автобіографів, а й членів їхньої родини, друзів і просто знайомих, чиї імена могли потрапляти на сторінки автобіографічного твору. Одним із шляхів подолання дилеми між бажанням розповісти про себе й своє життя та небезпекою заторкнутися небажаними й іменами, стає звернення лише до опису першовитоків формування власної особистості в дитячі роки. Саме цим шляхом пішов О. Довженко, автор знакової не лише для радянської автобіографіки 1940 – 1950-х років, а й для української автобіографічної традиції загалом, автобіографічної кіноповісті «Зачарована Десна».

Відкинувши засади дидактизму, О. Довженко зосередився, перш за все, на етичних та естетичних можливостях автобіографічної оповіді. Принципово новим стало введення засобів пластичного мистецтва до канви художньо-автобіографічного твору.

Відзначено, що значним досягненням української автобіографічної прози 1940 – 1950-х років стала також автобіографія В. Сосюри «Третя Рота». Проте при всій знаковості та новизні цей автобіографічний твір довгий час перебував на маргінесах, а отже, не мав змоги значно вплинути на подальший розвиток української автобіографічної прози радянської доби.

Протягом 1959 – 1988 років у п'яти томнику «Советские писатели» було здійснене масове видання ідеологічно вивіrenих невеликих за обсягом і змістовим навантаженням саможиттєписів радянських митців слова (М. Бажана, А. Головка О. Корнійчука, П. Панча, Л. Первомайського, М. Рильського, Ю. Смолича, М. Стельмаха, П. Тичини та ін.). Типовим для цих автобіографічних нарисів було те, що автори більше недоговорювали, ніж говорили правду про своє реальне життя.

У 1960 – 1970-х роках мемуарно-автобіографічна проза радянської доби поповнилася значною кількістю різнопланових саможиттєписних творів, більшість з яких були зорієнтовані на зовнішній бік життєдіяльності авторів і широкий контекст навколо їх приватного існування. У більшості випадків мемуаристи позиціонували себе свідомими радянськими громадянами, які мало чим відрізнялися від решти людей своєї країни. Великої ваги було надано докладному описові автогеобіографії мемуаристів, картографуванню на папері рідних країв і місць, з якими були пов'язані окремі важливі сторінки життєдіяльності спогадовців. Йшло експериментування з формою подачі саможиттєписного матеріалу. Водночас мемуарно-автобіографічні твори Т. Масенка, В. Минка, П. Панча, Ю. Смолича та ін. зняли негласне табу на деталізацію українського літературного життя 1920 – 1930-х років та його основних постатей.

Біографію свого непростого віку на тлі власного життєпису створювали не лише офіційно визнані радянські митці слова, а й письменники, які добре усвідомлювали неможливість публікації своїх мемуарно-автобіографічних творів за життя через складну життєву долю та напружені відносини з радянською владою (Б. Антоненко-Давидович, Н. Суровцова, З. Тулуб). У цих мемуарно-автобіографічних творах домінантним був змістовий складник. Новим було входження табірної дискурсу до мемуарно-автобіографічного не епізодично, як це було, скажімо, у спогадах С. Русової, Є. Чикаленка та ін., а як його невід'ємного складника. Разом із табірним дискурсом до мемуарної автобіографіки входять філософемно-екзистенційні роздуми над смыслом людського існування, над особливостями людського стоїцизму, зокрема вивчення граничних меж людських можливостей, простежується трансформація психіки людини в умовах закритого простору, психічні й психологічні злами від надлюдських випробувань тощо.

У підрозділі 3.5 «*Мемуарно-автобіографічна спадщина еміграційних авторів 1930 – 1990-х років: головні пріоритети оповіді*» відзначено, що еміграційні автобіографи та мемуаристи 1930 – 1940 років (Д. Дорошенко, І. Огієнко та ін.)

стали, перш за все, носіями історичної пам'яті, полишивши для нащадків важливі відомості про події нещодавнього минулого. У той самий час ми маємо низку психологічних розвідок («Згадки про мою смерть» В. Короліва-Старого та ін.), автори яких не лише досліджували еволюцію власного внутрішнього світу, а й специфіку психології емігранта. Наскрізним у цих філософемно-екзистенційних мемуарно-автобіографічних творах проходив мотив фатуму та наперед заданості життєвої долі людини.

З 1950-х років значного розвитку отримує елегійна еміграційна автобіографіка («Далекий світ» Галини Журби, «Стежками життя» Л. Лугової, «Далеке зблизка» М. Струтинської та ін.), просякнута сумом за втраченим раєм дитинства й за втраченою назавжди Батьківщиною. Обов'язковими компонентами еміграційних мемуарно-автобіографічних творів ставали мотиви дому та дороги. Великої ваги надавалося пейзажним описам рідних країв і рідних домівок, відтворенню якнайточнішої атмосфери часу в усьому багатоманітті її фарб, емоцій, почуттів. Застосовувалася широка палітра засобів образності, багато уваги приділялося чуттєвим образам, здебільшого зоровим, нюховим і смаковим. Безпосередність вражень, відсутність документально фіксованих свідчень, опора лише на власну пам'ять стали визначальними рисами еміграційної мемуарної автобіографіки цього виду.

З кінця 1950-х років до еміграційної мемуарно-автобіографічної прози входить компаративний аспект, й автори все частіше починають порівнювати минуле і теперішнє життя, життя в радянській Україні і на Заході. Типовими стають кореляції «західне» – «українське», «влаштоване» – «невлаштоване», «ідеалізоване» – «реальне», «теперішнє» – «минуле» і т. п. Ця тенденція знайде значного поширення протягом 1970 – 1980-х років. У цей час ревізія власного життєвого шляху все частіше супроводжується виписуванням широкого контекстуального тла. Більше уваги починає приділятися дослідженню власного душевного автопортрета, його поступовим еволюційним змінам протягом різних етапів життєвого шляху («На білому коні», «На коні вороному» У. Самчука, «Розмови в дорозі до себе» І. Кошелівця, «Здалека до близького» В. Сокола та ін.). Знову з'являються ревізійні автобіографічні мемуари хронікального типу, автори яких робили цілісний огляд свого непростого життя й власної життєвої долі у їх тісному взаємозв'язку з соціально-історичним життям суспільства («Дар Евдотеї» Д. Гуменної, «Зустрічі і прощання» Г. Костюка, «Я – мене – мені... (і довкруги)» Ю. Шевельова та ін.).

У підрозділі 3.6 *«Українське мемуарно-автобіографічне письмо 1980 – 1990-х років: ревізія власного минулого»* охарактеризовано українську спогадову літературу останніх десятиліть ХХ століття. Наголошено, що з середини 1980-х років в українській мемуарно-автобіографічній прозі починається більш активне ревізування власного минулого, яке наново осмислюється й реінтерпретується («История одной судьбы» Д. Затонського, «Прожити й розповісти» А. Дімарова, «Найбільше диво – життя» М. Руденка, «Дороги вольні і невольні» Р. Іванчука, «Соло для дівочого голосу» Г. Гордасевич та ін.). Знову на часі стають громадсько зорієнтовані, україноцентричні мемуарно-автобіографічні твори. Усе активніше

автори вдаються до глибоко особистісних, інтимізованих зізнань. Публічне самокаяття за власні гріхи, щирість, гранична відвертість щодо себе та своїх вчинків, самокритичність, постійна жага докопатися до першопричин своїх невдач і негараздів стають прикметними рисами тогочасного мемуарно-автобіографічного письма. Переважна більшість авторів цього періоду пропагують ідеї моральності, відповідальності. Оновлюється система персонажів, у ній з'являються узагальнювальні образи, зокрема образ системи, характерними рисами якої були тотальний контроль, вторгнення до найінтимніших сфер життєдіяльності людини, наявність репресивно-карального механізму і т. ін. Для змалювання образу системи та її відносин з людиною використовувалася велика палітра художньо-зображувальних засобів. Контрастність колоросистеми, метафоризація, метонімічність, алегоричність, алюзивність стають прикметними рисами її опису. Автобіографи та мемуаристи одноголосно сходилися в тому, що основним кольором, який чи не найбільше асоціювався з образом системи, був сірий. Сірий одяг, сіра буденність, сірість життя й т. ін. стають визначальними характеристиками системи та життя всередині неї. Людина жила в системі, вони були тісно взаємопов'язаними. Система впливала на людину, змінювала її внутрішню сутність, трансформувала. Типовим є показ еволюції світоглядних змін авторів, поступового розширення особистого простору.

Мемуарно-автобіографічна проза цього періоду має яскраво виражений філософсько-екзистенційний характер. Наскрізним у тогочасних мемуарно-автобіографічних творах проходив мотив фатуму та Божого провидіння. Великої ваги в цьому контексті надавалося описові й потрактуванню тривожних пророчих снів, які зазвичай були передвісниками горя. Прямо або опосередковано в тогочасній автобіографічній мемуаристиці і мемуарній автобіографії були присутні й танатологічні мотиви.

У цей час бере початок традиція українського автофікційного письма («Московіада» Ю. Андруховича, «Польові дослідження з українського сексу» О. Забужко, «Рівне/Ровно (Стіна)» О. Ірванця), автори якого удалися до моделювання нових типів образів та оприявнили іншу систему цінностей. В автофікційних романах 1990-х років ми маємо справу з альтернативним моделюванням української історії. Соціально-історичне тло рішуче переосмислювалося. Типовим для автофікційних творів стають постколоніальні, психоаналітичні мотиви. Мемуарно-автобіографічні твори цього різновиду набувають ігрового характеру, властивою їм стає свідомо містифікація.

У підрозділі 3.7 *«Мемуарно-автобіографічна традиція початку XXI століття: аналітичність, психологічність, автоміфологізація»* окреслюються загальні тенденції розвитку української спогадової літератури перших десятиліть XXI століття. Звернено увагу на те, що серед нових спогадових творів зберігається тенденція до співіснування автобіографій й мемуарів традиційного типу, для яких характерним було тяжіння до панорамності зображення, аналітичність, глибокий психологізм, уважне ставлення до слова, моральна відповідальність автобіографа та мемуариста за кожне вимовлене публічно слово і т. ін.; та експериментальних

мемуарно-автобіографічних творів, які були спрямовані на пошук нових форм автобіографічного самовираження через децентрацію саможиттєписного матеріалу, автофікційність і т. п. Хоча варто відзначити, що й автори-традиціоналісти все частіше відходять від загальноприйнятих канонів побудови мемуарно-автобіографічного твору, виробляючи нові структурно-типологічні різновиди традиційних автобіографій та мемуарів – синтезовані мемуарно-автобіографічні «мозаїки» («Книга споминів» М. Коцюбинської) і «колажі» («Homo feriens» І. Жиленко), гіпертекстові метажанрові автобіографічні мемуари («Спогади і роздуми на фінішній прямій», «Не окремо взяте життя» І. Дзюби) та ін. Мемуарно-автобіографічні твори І. Дзюби, І. Жиленко, М. Коцюбинської, М. Кочергана, Вал. Шевчука та ін. вирізняла орієнтація на правду, на «чесність із собою» та оточуючими, наскрізною проходила тема моральності та високодуховності. Ці мемуарно-автобіографічні твори вирізняла особлива настроєвість, яка досягалася не лише завдяки використанню широкої палітри художньо-зображальних засобів, сенсорних образів, а й через уведення до канви спогадових творів листів, щоденників, вербалізованих описів збережених фотографій, які чи не найяскравіше відображали автентичні настрої й емоції авторів та їхніх сучасників, унаслідок чого набували важливої не тільки документальної, а й художньої ваги. Знову на часі постає традиційна для українського письменства опозиція «село» – «місто», що наскрізною проходила крізь усю спогадову літературу минулого століття. Мемуарно-автобіографічні твори цього типу вирізняв специфічний дискурс характеротворення. Інтелектуали, свідомі громадяни, сильні духом, невідступні від своїх внутрішніх ідейних переконань люди, якими позиціонували себе й своїх найближчих друзів автобіографи та мемуаристи, протиставлялися типовим *homo soveticus*, звичайним тогочасним людям, які жили як усі, думали як усі, мріяли як усі. Характерною особливістю мемуарно-автобіографічних творів згаданих авторів було залучення до спогадового дискурсу широкого мемуарного контексту, що давало змогу багатьом українським дослідникам говорити про ці твори як про «біографію доби», «біографію покоління» і т. ін. Однією з домінантних рис української мемуарно-автобіографічної прози перших десятиліть ХХІ століття залишається її ліричність, яскраво репрезентована, окрім уже згаданих творів М. Коцюбинської, І. Жиленко та ін., спогадами Г. Гусейнова («Сповідь дитинства: станційні пасторалі»), В. Лопати («Десь на дні мого серця», «Дорогу свою покажи мені, Господи», «Кажу, як на сповіді»), В. Забашти («Ангел на греблі»).

Саморефлексивність стає однією з провідних рис української мемуарно-автобіографічної прози початку ХХІ століття. Її ознаки можна простежити в переважній більшості спогадових творів цього періоду, зокрема й у творах Ю. Андруховича («Центрально-східна ревізія», «Таємниця», «Лексикон інтимних міст»), Т. Прохаська («З цього можна зробити кілька оповідань»), І. Роздобудько («Переформулювання»), О. Забужко («З мапи книг і людей»), В. Неборака («Колишній, інший...») та ін. Ці твори є різними за жанром, за стилем написання, за обсягом, однак єднає їх бажання авторів відтворити на папері власний приватний досвід і власну філософію життя. Значною мірою на ступінь авторської відвертості

вплинув процес комерціалізації літератури. І в цьому, за спостереженням О. Галича, є доволі відчутним вплив глобалізаційних процесів у літературі. Водночас іде активне зближення документальної й масової літератури, унаслідок чого все частіше йдеться про автоміфологізацію власного образу й власного життєвого шляху. У більшості сучасних автобіографічних і автофікційних творів свідомо моделюється образ «негероїчного» героя, продовжує змінюватися пропагована система цінностей.

У **Висновках** узагальнено й підсумовано основні положення та результати проведеного дослідження.

Відзначено, що мемуарно-автобіографічна проза є міжвидовим, метажанровим, синтетичним утворенням, яке поєднує типологічні риси документальної, мемуарної й автобіографічної літератури. Доведено, що документальна література має чотири основні структурно-типологічні різновиди – історичну документалістику, художню біографіку, мемуаристику й художню публіцистику, та численні тематичні різновиди, як-от: подорожню, табірну літературу й ін. Твори мемуарно-автобіографічної літератури входять до царини мемуаристики, яка, своєю чергою, розподіляється на власне мемуаристику, автобіографіку, діаристику та епістолярій. Мемуарно-автобіографічні твори залежно від основного предмета оповіді й структурно-наративних особливостей розподіляються між власне мемуаристикою та автобіографікою. Однак слід констатувати, що не всі мемуарно й особистісно зорієнтовані твори є документальними або художньо-документальними. Пласт автофікційної прози, псевдодокументальної за своєю суттю, треба розглядати в межах художньої літератури, оскільки в ній значно переважають риси фікціональності.

У дослідженні доведено, що мемуари й автобіографія є близькими, але не тотожними підвидами спогадового письма. Саме тому неправомірним є використання цих термінів як синонімічних. Водночас наголошено, що варто розмежовувати терміни мемуари та автобіографія як видові й жанрові поняття. Під терміном «мемуарно-автобіографічна проза» розуміється сукупність прозових творів, у яких синтезовано мемуарний та автобіографічний складники не лише на рівні змісту, а на всіх рівнях внутрішньої організації текстів.

Зазначено, що оповідь про себе та своє життя може бути представленою в численних жанрах, що виникли й набули основних генологічних ознак у різні періоди розвитку суспільства. Зокрема виділено жанри сповіді, апології, автокоментаря, есе, мемуарів, автобіографії, щоденника, листа, подорожніх нотаток, спогадів, автобіографічного нарису, автобіографічного роману та ін. Однак власне мемуарно-автобіографічними, у вузькому розумінні цього терміна, є не всі із названих вище жанрів.

У ході аналізу виявлено, що мемуарно-автобіографічні твори мають спільну структуру побудови оповіді. Спільним є органічне синтезування мемуарного та автобіографічного начал, що можна простежити на змістовому й поетикальному рівнях. Першочергову роль має образ автора. Сюжет, система персонажів і хронотоп мемуарно-автобіографічних творів є наперед заданими й водночас відносно вільними, вони є реалістичними та мають прив'язку до дійсного життєвого шляху

автора. У більшості мемуарно-автобіографічних творів з різним ступенем повноти висвітлюються типові мемуарні й автобіографічні тематичні блоки, як-от: «історія життя країни»; «історія покоління»; «літературні портрети рідних, близьких і знайомих людей»; «освіта»; «зріле життя», з його складниками «професійне життя», «суспільне життя», «внутрішньоінтелектуальне життя», «повсякденне життя», «сімейне життя», «внутрішньоемоційне життя» автора й т. п. Дискретними в мемуарно-автобіографічних творах є автобіографічні тематичні блоки «автопортрет», «автогеографія» та «автокоментар». Текстова канва мемуарно-автобіографічних творів складається з авторського тексту, що є основним, й інтертексту (офіційні та неофіційні документальні джерела мемуарного й автобіографічного характеру).

Проведений аналіз текстів української мемуарно-автобіографічної прози ХХ століття засвідчив, що провідними жанрами тогочасного письма були автобіографія (здебільшого мемуарна), автобіографічний нарис, автобіографічні мемуари, автобіографічна повість й автофікційний роман. Гібридний характер поняття «мемуарно-автобіографічна проза» визначив і гібридний характер жанрів, що ввійшли до його парадигми. Більшість із них є не стільки самостійними жанрами, скільки жанровими модифікаціями документальних, публіцистичних і художніх жанрів автобіографії, нарису, мемуарів, повісті та роману.

Українська автобіографія минулого століття була представлена мемуарними автобіографіями документальної й художньої модифікацій, які з середини ХХ століття взаємопереходили одна в одну, унаслідок чого документальні автобіографії набували рис художності, а художні автобіографії ставали більш документалізованими. З другої половини ХХ століття мало місце поступове ускладнення структури автобіографічних творів, що з часом призвело до появи метажанрових автобіографій.

Український автобіографічний нарис виокремився в самостійний жанр наприкінці ХІХ століття, найбільшого свого розвитку отримав протягом 1920-х років. Автобіографічні нариси цього періоду були представлені численними жанровими модифікаціями. У ході еволюційного розвитку нарис зближався з автобіографією та повістю.

Найбільш продуктивним жанром української мемуарно-автобіографічної прози ХХ століття були мемуари, зокрема автобіографічні. Уже з перших десятиліть минулого століття вони представлені двома модифікаціями – автобіографічними мемуарами хронікального типу й циклізованими, децентрованими, асоціативно-психологічними спогадами. З середини ХХ століття розрізнені спогади, представлені циклом автобіографічних новел і мемуарно-автобіографічних оповідань, почали об'єднуватися в більші епічні форми, зокрема в повість. З другої половини минулого століття поширення набула циклізація середніх жанрових форм, унаслідок чого все частіше почали з'являтися мемуарно-автобіографічні диалогії й трилогії, частини яких були змістовно та композиційно завершеними творами, кожен з яких репрезентував окремі етапи життєдіяльності автора. В останні десятиліття ХХ століття більш типовими стали часткові автобіографічні спогади. У

той самий час з другої половини минулого століття мало місце поступове ускладнення структури мемуарно-автобіографічних творів, що призвело до появи метажанрових мозаїчних і колажних автобіографічних мемуарів, які мали у своїй структурі велику кількість мікрожанрів.

Українська автобіографічна повість, яка постала на перетині жанрів повісті й автобіографії, найбільшого розвитку отримала протягом середини ХХ століття та була позначена ускладненням наративних технік письма. У 1990-х роках в українській художній літературі з'являється автофікційний роман, різновид псевдодокументального письма, який випишувався із стилізацією під референційну автобіографічну повість, однак у дійсності був суто фікційним твором.

Було простежено, що першовитоки вітчизняної мемуарно-автобіографічної традиції можна віднайти вже в давній українській літературі, яка мала яскраво виражений духовний та апологетичний характер, була позбавлена рис індивідуалізму й саморефлексивності, великого значення у ній надавалося мотиву фатуму, який був безпосередньо пов'язаний із Божим втручанням у людське життя. Давня українська автобіографіка ХІІ – ХVІІІ століть була представлена самостійними спогадовими творами і синкретичними творами, які поєднували у своїй структурі різножанрові частини – мемуарну автобіографію, повчання, заповіт, лист, подорожній нарис та ін.

Новий якісний еволюційний етап української мемуарно-автобіографічної літератури розпочався в другій половині ХІХ століття. Мемуарно-автобіографічна проза цього періоду була позначена зміною ідейно-художніх пріоритетів оповіді, панівними стали пропагування ідеї громадського служіння своєму народові, народницький, українофільський характер творів, увага до професійних і творчих здобутків авторів та ін.

Ці самі тенденції було оприявлено й у мемуарно-автобіографічній прозі перших десятиліть ХХ століття, у якій органічно поєднано традиції та новаторство. Традиційним став україноцентричний, громадсько зорієнтований характер мемуарно-автобіографічного письма й пропагування споконвічних патріархальних цінностей. Мемуарно-автобіографічні твори цього періоду були позбавлені апологетики та мали передусім інформаційно-пізнавальний характер. Був відчутний сильний вплив народництва й етнографізму. Але водночас посилилася увага до внутрішньопсихологічного та психоемоційного життя авторів, в окремих мемуарно-автобіографічних творах письменників молодшої генерації був відчутний вплив психоаналізу. Поряд із традиційним вікторіанським типом автобіографічного героя йде вироблення нового типу героя – активної, дієвої особистості, яка прагне видозмінити світ на краще, іронічної та самоіронічної. Мемуарно-автобіографічна проза цього періоду, так само як і спогадова література попередніх епох, була самоцензурованою з морально-етичних міркувань і частково з політичних, однак автори перших десятиліть ХХ століття ще мали змогу відверто виражати власні політичні погляди.

З 1930-х років українська мемуарно-автобіографічна проза остаточно розподілилася на радянську й еміграційну. Мемуарно-автобіографічні твори

радянської доби стали типізованими та стандартизованими, хоча в цей період і з'являлися поодинокі маловідомі або невідомі широкому загалу твори, які набагато випереджали свій час. Йшло вироблення нової системи естетичних цінностей. Мемуарно-автобіографічна проза виписувалася з оглядкою на панівні в країні ідеологічні настрої, зважаючи на що відбувалося створення штучних образів і штучних характерів. Знову на часі стала апологетика. Мемуарно-автобіографічна проза цього періоду стала більш психологізованою й ліризованою. Значної ваги надавалося описовості. У цей час великого розвитку отримала художньо-документальна белетристика, яка дала змогу тогочасним авторам частково вийти за межі формалізованих описів власного життя, які не стільки відображали справжній життєпис авторів, скільки вписували його в панівний ідеологічний канон. Однак, незважаючи на цензуру та ідеологічний контроль, у цей час з'являлися знакові мемуарно-автобіографічні твори. І в цьому випадку йшлося переважно про глибоко психологічні, часом ліричні, спогадові твори, у яких яскраво виражалася авторська індивідуальність.

Іншим шляхом розвитку пішла еміграційна мемуарно-автобіографічна проза, яка більшою мірою зберегла традиції україноцентричної, громадсько зорієнтованої спогадової літератури. Еміграційні мемуаристи ХХ століття стали передусім носіями історичної й культурної пам'яті. І якщо перші спогадові твори 1930-х років відігравали здебільшого роль слова-зброї, то надалі на перший план почала виходити психотерапевтична функція спогадової літератури. Значна частина еміграційних творів середини минулого століття мала ностальгійний характер. Основними мотивами стали мотиви дому та дороги. Використовувалася широка палітра засобів образності. З 1970-х років еміграційні спогади стають більш аналітичними, містять компаративні елементи, у пам'яті мемуаристів відтворюються найменші деталі минулого життя в тісному взаємозв'язку з соціально-історичним контекстом.

З кінця 1980-х років в українській мемуарно-автобіографічній прозі починається більш активне ревізування власного минулого, яке наново осмислюється й реінтерпретується. Переважна більшість авторів цього періоду пропагують ідеї моральності, відповідальності. Оновлюється система персонажів. У цей час бере початок традиція українського автофікційного письма, автори якого удалися до моделювання нових типів образів та оприявнили іншу систему цінностей.

Українська мемуарно-автобіографічна проза початку ХХІ століття продовжила основні тенденції розвитку спогадового письма кінця ХХ століття. У ній вільно співіснують традиційні й новаторські твори. Відчутний сильний вплив глобалізації.

Українська мемуарно-автобіографічна проза щодня поповнюється новими зразками, а отже на часі подальші дослідження її жанрової, структурної та ідейно-художньої еволюції.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Черкашина Т. Ю. Мемуарно-автобіографічна проза ХХ століття: українська візія : монографія / Т. Ю. Черкашина ; за наук. ред. О. А. Галича. – Харків : Факт, 2014. – 380 с.

(Рецензії: Бровко О. Українська спогадова література ХХ століття: еволюція, поетика, жанри / О. Бровко // Синопис: текст, контекст, медіа. – 2014. – № 4 (8). – режим доступу: <http://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/view/113>

Стадніченко О. О. Про сучасні виміри мемуарно-автобіографічної прози / О. О. Стадніченко // Вісник Запорізького національного університету. Серія: Філологічні науки. – 2014. – № 2. – С. 412–419.

Шестопалова Т. Нова студія з української мемуаристики ХХ століття / Т. Шестопалова // Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки. – 2015. – № 5 (338). – С. 141–143.

2. Черкашина Т. Ю. Автобіографічне й біографічне письмо: спроба диференціації понять / Т. Ю. Черкашина // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Філологічні науки. – 2010. – № 4 (191) лютий. – Ч. II. – С. 180–188.

3. Черкашина Т. Ю. Історія життя особистості в українських автобіографіях XVIII – XIX століть / Т. Ю. Черкашина // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. – 2010. – № 2. – С. 349–355.

4. Черкашина Т. Ю. Автобіографії М. С. Грушевського і Д. І. Багалія: структурно-тематичний аналіз / Т. Ю. Черкашина // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Філологічні науки. – 2011. – № 1 (212) січень. – С. 177–183.

5. Черкашина Т. Ю. З історії української автобіографічної прози: автобіографіка XIX століття / Т. Ю. Черкашина // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Філологічні науки. – 2011. – № 3 (214) лютий. – Ч. I. – С. 165–174.

6. Черкашина Т. Ю. Система документальної літератури: внутрішня організація / Т. Ю. Черкашина // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Філологічні науки. – 2011. – № 19 (230) жовтень. – Ч. I. – С. 37–45.

7. Черкашина Т. Ю. Автогеографія як частина життєвого шляху людини (на прикладі твору В. Минка «Моя Минківка») / Т. Ю. Черкашина // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Філологічні науки. – 2012. – № 3 (238) лютий. – Ч. I. – С. 43–52.

8. Черкашина Т. Ю. Людина та історія в українській автобіографії першої третини ХХ століття (на прикладі твору І. Огієнка «Моє життя») / Т. Ю. Черкашина // Вісник Запорізького національного університету: Філологічні науки. – 2012. – № 3. – С. 326–333.

9. Черкашина Т. Ю. Автобіографічне письмо: документальність versus фікційність / Т. Ю. Черкашина // Вісник Луганського національного університету

імені Тараса Шевченка: Філологічні науки. – 2012. – № 12 (247) червень. – Ч. II. – С. 225–231.

10. Черкашина Т. Ю. Правдивість відображення особистого життя автора в автобіографічних і автофікційних творах (на прикладі романів Ю. Андруховича «Таємниця» і «Московіада») / Т. Ю. Черкашина // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: лінгвістика і літературознавство: [міжвуз. зб. наук. ст. / гол. ред. В. А. Зарва]. – Бердянськ : БДПУ, 2013. – Вип. XXVII. – Ч. 1. – С. 32–40.

11. Черкашина Т. Ю. Формування жанрів спогадової літератури / Т. Ю. Черкашина // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського : [зб. наук. пр. / за ред. В. Д. Будака, М. І. Майстренко]. – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2013. – Вип. 4. 11 (90). – С. 302–307.

12. Черкашина Т. Ю. Література особистого спогаду в системі словесної творчості / Т. Ю. Черкашина // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Філологічні науки. – 2013. – № 4 (263) лютий. – Ч. II. – С. 37–46.

13. Черкашина Т. Ю. Українська письменницька автобіографіка 1920-х років: збереження традицій минулого / Т. Ю. Черкашина // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Філологічні науки. – 2013. – № 22 (281) листопад. – С. 66–75.

14. Черкашина Т. Ю. Історія оповідей про себе і своє життя: формування типологічних різновидів / Т. Ю. Черкашина // Проблеми сучасного літературознавства : [зб. наук. пр. / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова]. – Одеса : Астропринт, 2013. – Вип. 17. – С. 202–210.

15. Черкашина Т. Ю. Шляхи розвитку української мемуарної автобіографіки 1930 – 1970-х років / Т. Ю. Черкашина // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Літературознавство / [за ред. д. філол. н. М. П. Ткачука]. – Тернопіль : ТНПУ, 2014. – Вип. 39. – С. 258–264.

16. Черкашина Т. Ю. Українська діаспорна автобіографіка 1930-х –1980-х років: ідейно-художні особливості / Т. Ю. Черкашина // Літературознавство. Фольклористика. Культурологія : [зб. наук. пр.]. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2014. – Вип. 15–17. – С. 154–167.

17. Черкашина Т. Ю. Мемуарна, автобіографічна, мемуарно-автобіографічна проза: термінологічний аспект / Т. Ю. Черкашина // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2014. – № 1 (73). – С. 210–214.

18. Черкашина Т. Ю. Історія розвитку українського автобіографічного нарису / Т. Ю. Черкашина // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Філологічні науки. – 2014. – № 1 (284) січень. – С. 67–76.

19. Черкашина Т. Ю. Ідейно-художні доміанти української автобіографіки 1990-х років / Т. Ю. Черкашина // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського : [зб. наук. пр. / за ред. О. С. Філатової]. – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2014. – Вип. 4.13 (104). – С. 291–296.

20. Черкашина Т. Ю. Мемуарно-автобіографічні твори шістдесятників як особливий вид українського спогадового письма / Т. Ю. Черкашина // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна» : [зб. наук. пр. / укладач Р. А. Криловець]. – Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2014. – Вип. 41. – С. 131–134.

21. Черкашина Т. Ю. Українська автобіографічна повість XX століття: становлення основних жанрових ознак / Т. Ю. Черкашина // Філологічні трактати. – 2014. – Т. 6. – № 1. – С. 39–46.

22. Черкашина Т. Ю. Типология образов главных героев украинской мемуарно-автобиографической прозы XX века / Т. Ю. Черкашина // Балтийский гуманитарный журнал. – 2012. – № 1. – С. 38–40.

23. Черкашина Т. Ю. Основные тематические блоки в структуре жанра автобиографии / Т. Ю. Черкашина // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2014. – № 1 (162) январь. – С. 36–40.

24. Черкашина Т. Ю. Мемуарная литература: синтез мемуарного и автобиографического начал / Т. Ю. Черкашина // Вестник Адыгейского государственного университета. – 2014. – Вып. 1 (134). – С. 190–194.

25. Черкашина Т. Ю. Мемуарная автобиография и автобиографические мемуары: схожесть и различие понятий / Т. Ю. Черкашина // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2014. – № 3 (33) : в 2-х ч. – Ч. 1. – С. 196–199.

26. Черкашина Т. Ю. Эволюционные изменения украинских автобиографических мемуаров XX века / Т. Ю. Черкашина // Карельский научный журнал. – 2014. – № 2 (7). – С. 26–29.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

27. Черкашина Т. Ю. Харків, Київ і Львів у рецепції українських автобіографів XIX – початку XX століття / Т. Ю. Черкашина // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Філологічні науки. – 2010. – № 20 (207) жовтень. – Ч. IV. – С. 47–52.

28. Черкашина Т. Ю. Історико-типологічні особливості українських автобіографій XVIII – XIX століть / Т. Ю. Черкашина // Рэгіянальнае, нацыянальнае і агульначалавчае ў славянскіх літаратурах: міжнародныя навуковыя чытанні (2010, Гомель). Міжнародныя навуковыя чытанні «Рэгіянальнае, нацыянальнае і агульначалавчае ў славянскіх літаратурах», 7–8 кастрычніка 2010 г. : [да 85-годдзя з дня нараджэння І. Навуменкі: матэрыялы] / рэдкал. : І. Ф. Штэйнер (адк. рэд.) [і інш.]. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2010. – С. 237–246.

29. Черкашина Т. Ю. Структурно-типологічні характеристики автобіографіки П. Куліша, М. Костомарова і М. Драгоманова / Т. Ю. Черкашина // Життя у світлі освіти. *Studia in honorem* : [наук. зб. на пошану Ярослава Грицьковця / за ред. проф. І. Добрянського, проф. М. Зимомрі]. – Кіровоград ; Кошалін ; Торонто ; Дрогобич : Посвіт, 2011. – С. 179–186.

30. Черкашина Т. Ю. Типологические особенности автобиографии Тараса Шевченко / Т. Ю. Черкашина // Пятые Большаковские Чтения. Культура Оренбургского края: история и современность : [научно-образовательный и культурно-просветительный альманах / науч. ред. С. В. Любичанковский]. – Оренбург : Оренбургское книжное издательство, 2011. – С. 98–103.

31. Черкашина Т. Ю. Абеткова автобіографія як різновид сучасної автобіографії / Т. Ю. Черкашина // Materiały VIII Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji «Naukowa przestrzeń Europy – 2012» / Redaktor naczelna: prof. dr hab. Sławomir Górniak. – vol. 22. Filologiczne nauki. – Przemyśl: Nauka i studia, 2012. – S. 79–82.

32. Черкашина Т. Ю. Жанрова система української спогадової літератури / Т. Ю. Черкашина // Materiály IX mezinárodní vědecko-praktická conference «Věda a vznik – 2012/2013». – Díl 27. Filologické vědy. – Praha : Publishing House «Education and Science», 2013. – S. 58–62.

33. Черкашина Т. Ю. Художественная автобиография и художественная биография: общность и различие понятий / Т. Ю. Черкашина // Шестые Большаковские Чтения. Культура Оренбургского края: история и современность : [научно-образовательный и культурно-просветительный альманах / науч. ред. С. В. Любичанковский]. – Оренбург : ООО «Агентство “Пресса”», 2013. – С. 82–89.

34. Черкашина Т. Ю. Мемуари і автобіографія: компаративний вимір / Т. Ю. Черкашина // Кременецькі компаративні студії : [зб. наук. пр. / ред.: Чик Д. Ч., Пасічник О. В., Коханська І. С. та ін.]. – Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2013. – Вип. 3. – С. 176–184.

35. Черкашина Т. Ю. «Третя Рота» Володимира Сосюри як специфічне явище вітчизняного спогадового письма 1950-х років / Т. Ю. Черкашина // Образне слово Луганщини: матеріали XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції імені Віктора Ужченка (10 – 11 квітня 2014 року, м. Луганськ) / за заг. ред. проф. О. М. Горошкіної; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2014. – Вип. 13. – С. 326–328.

36. Черкашина Т. Ю. Особливості авторської репрезентації в українській мемуарно-автобіографічній прозі XX століття / Т. Ю. Черкашина // Життя зі словом. Ювілейний збірник на пошану доктора філологічних наук, професора Миколи Ткачука / за ред. проф. М. Зимомрі. – Київ – Дрогобич : Посвіт, 2014. – С. 505–509.

АНОТАЦІЯ

Черкашина Т. Ю. Українська мемуарно-автобіографічна проза XX ст.: жанрова, структурна та ідейно-художня еволюція. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література. – Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2015.

Дисертація є першим системним дослідженням жанрової, структурної та ідейно-художньої еволюції української мемуарно-автобіографічної прози XX століття. У роботі скориговано термінологічний апарат відносно

документальної, художньо-документальної, мемуарної, автобіографічної й мемуарно-автобіографічної прози; розроблено класифікацію документальної та мемуарної літератури з позицій виокремлення основного об'єкта оповіді, джерел отримання інформації, виду авторської присутності в тексті, жанрово-типологічних характеристик творів та ін.; осмислено співвідношення мемуарного й автобіографічного складників у структурі тексту мемуарно-автобіографічного твору; систематизовано генологічну парадигму української мемуарно-автобіографічної прози ХХ століття; виокремлено генологічні ознаки автобіографії, автобіографічного нарису, мемуарів, автобіографічної повісті й автофікційного роману як провідних жанрів української мемуарно-автобіографічної прози минулого століття; простежено їх трансформаційні зміни протягом ХХ століття; проаналізовано головні ідейно-художні домінанти українського мемуарно-автобіографічного письма різних періодів його еволюційного розвитку.

Ключові слова: мемуарно-автобіографічна проза, жанр, жанровий різновид, жанрова модифікація, структура, типологія, трансформаційні зміни, еволюція, ідейно-художня домінанта.

АННОТАЦІЯ

Черкашина Т. Ю. Украинская мемуарно-автобиографическая проза ХХ в.: жанровая, структурная и идейно-художественная эволюция. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени доктора филологических наук по специальности 10.01.01 – украинская литература. – Киевский университет имени Бориса Гринченко, Киев, 2015.

Диссертация является первым системным исследованием жанровой, структурной и идейно-художественной эволюции украинской мемуарно-автобиографической прозы ХХ века. В работе уточнен терминологический аппарат относительно документальной, художественно-документальной, мемуарной, автобиографической и мемуарно-автобиографической прозы; разработано классификацию документальной и мемуарной литературы с позиций определения доминантного объекта повествования, источников получения информации, вида авторского присутствия в тексте, жанрово-типологических характеристик произведений и пр.; осмыслено соотношение мемуарной и автобиографической составляющей в структуре текста мемуарно-автобиографического произведения; систематизировано генологическую парадигму украинской мемуарно-автобиографической прозы ХХ века; охарактеризовано генологические черты автобиографии, автобиографического очерка, мемуаров, автобиографической повести и автофикционного романа как основных жанров украинской мемуарно-автобиографической прозы прошлого столетия; рассмотрено их трансформационные изменения в течение ХХ века; проанализировано главные

идейно-художественные доминанты украинского мемуарно-автобиографического письма разных периодов его эволюционного развития.

Ключевые слова: мемуарно-автобиографическая проза, жанр, жанровая разновидность, жанровая модификация, структура, типология, трансформационные изменения, эволюция, идейно-художественная доминанта.

SUMMARY

Cherkashyna T. Yu. The Ukrainian Memoirs and Autobiographical Prose of the XXth Century: Genre, Structural, Ideological and Fictional Evolution. – Manuscript.

Thesis for the Doctor of Philology Science Degree in speciality 10.01.01 – the Ukrainian Literature. – Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, 2015.

The thesis is devoted to the complex study of genre, structural, ideological and fictional evolution of the Ukrainian memoirs and autobiographical prose of the XXth century. It is established that the Ukrainian documentary, memoirs, autobiographical and memoirs and autobiographical terminology is unstable. The Ukrainian scholars don't have the united strategy as to what memoirs, autobiography, memoirs and autobiographical prose are. So the author of the thesis makes an attempt to research the common and different traits of the memoirs and autobiographical works in the conceptual and structural plans. It has been proved that, on the one hand, the memoirs and autobiographical prose possesses the features of the documentary literature, such as documentary basis of works, accurate image, retrospection, and others; on the other hand, it has its own peculiar traits, such as subjectivism, reliance on the autobiographical memory, and others.

The author of the thesis has analyzed the history of formation of the self-writing structural types and genres such as literary memoirs, autobiographical literature, diaries, the epistolary, the travel writing, the essay, memoirs, the autobiography, the letter, the diary, the diariush, the confession, the apology, the literary portrait, reminiscences, the curriculum vitae, notes, the alphabiography, the autobiography, the online diary, the blog, the microblog. It is said that the history of their formation has been originated in the antiquity and now we have the ramified system of memoirs prose. The different degree of correlation of the memoirs and autobiographical constituents is one of the principal traits of the self-writing types and genres.

The most typical features and their basic tendencies of the development of the Ukrainian autobiography, autobiographical essay, memoirs, autobiographical novel, autofictional novel of the XXth century have been defined too. It is proved that the Ukrainian memoirs and autobiographical genres of the XXth century were presented by the numerous genre variations and modifications. The structure of narration complicated, memoirs and autobiographical genres synthesized with other documentary and literary genres, new structural and typological types appeared during the century. The comparative characteristics of the Ukrainian memoirs autobiography and the autobiographical memoirs as the main kinds of the Ukrainian memoirs and autobiographical prose have been also researched. It is shown that the memoirs autobiography and the autobiographical memoirs make the retrospective reconstruction of the autobiographer's or memorialist's outward

and inward life but they have different basic object of the narration. The memoirs autobiography concentrates its attention on the history of the author's private life, while the autobiographical memoirs focus on the important events to which the author was either the participant or the witness.

Having taken a systemic approach to the features of the Ukrainian memoirs and autobiographical prose, the historical development of its ideological and literary dominating ideas from the XIIth to the XXIst centuries has been analyzed. It is possible to assert that the Ukrainian self-writing of the XIIth–XVIIIth centuries didn't possess any systematical character but its works gave the grounding to the Ukrainian memoirs and autobiographical tradition. The Ukrainian memoirs and autobiographical prose of that time was presented by the spiritual autobiographies. The widespread tradition was the insertion of memoirs and autobiographical components into other literary genres such as the homily, the letter, the testament, the travelogue, and others. The Ukrainian memoirs and autobiographical prose of the XIXth century laid the foundation for the national self-writing canon.

The Ukrainian memoirs and autobiographical prose of the first decades of the XXth century was represented by a large number of memoirs and autobiographical works of different ideological directions and aesthetic values. The largest group of these memoirs and autobiographies consists of the works of the Ukrainian writers, some of which continued to follow the classical traditions of the Ukrainian memoirs and autobiographical prose of the XIXth century such as the Ukrainian centrism, public directivity and ethnographism. At the same time there were lots of experimental memoirs and autobiographical works. Since the 1930s the Ukrainian memoirs and autobiographical literature has been divided into two parts – the Ukrainian Soviet and the Ukrainian emigratory self-writing, both of which had their own ways of development and produced their own traditions. Since the 1980s the Ukrainian memoirs and autobiographical prose has come to the new period of its development, but only since the 1990s the real memoirs and autobiographical literature boom has started. The Ukrainian memoirs and autobiographical prose of the 1990s combined the traditions of the social and psychological autobiographies. Since that time the tradition of the Ukrainian autofictional prose has begun. Its main feature was the appeal to the free but sometimes fictitious interpretation of the biographical facts of the author's life. The self-writing that was composed in the XXIst century continued the traditions of the Ukrainian memoirs and autobiographical prose of the end of the XXth century.

Key words: memoirs and autobiographical prose, genre, genre variation, genre modification, structure, typology, transformational changes, evolution, ideological and literary dominating idea.